

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra českého jazyka a literatury

Fenomén Podkarpatské Rusi v české meziválečné literatuře

**Phenomenon of Subcarpathian Ruthenia in Czech interwar
literature**

Vedoucí diplomové práce

Doc. PaedDr. Jaroslava Hrabáková, CSc.

Autor

Pavel Čingl

Vinohradská 90, Praha 3

Český jazyk a literatura - dějepis

Prezenční studium

Rok dokončení

2009

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně s použitím uvedené literatury.

Pavel Číngl.....

Praha

11. 6. 2009

Obsah	4
1.1 Úvod	5
2.1 Podkarpatská Rus - vývoj koncem 19. a první polovina 20. století (1848-1918)	8
3.1 tematika podkarpatské Rusi v české literatuře	17
3.2 Vladimír Holý - "Podkarpatská Rus"	19
3.3 Jaroslav Hrabák - "Čas lesů českých"	21
3.4 Jan Štěrba - "Nikdy, nikdy, nikdy"	23
3.5 Karel Čech - "Národní ústava"	27
3.6 Jan Štěrba - "Hory, hory"	37
3.7 Vladimír Holý - "Děti v údolí"	39
3.8 Jaroslav Hrabák - "Černý z Papuškova"	42
3.9 Jaroslav Hrabák - "Československá země"	45
3.10 Jaroslav Hrabák - "Děti"	47
3.11 Jaroslav Hrabák - "Lány v Karpatech"	49
3.12 Jaroslav Hrabák - "Děti v údolí"	54
4.1 Za cenné metodické rady při psaní této diplomové práce děkuji paní doc. Jaroslavě Hrabákové a panu dr. Bohdanovi Zilynskému - za pomoc při zpracovávání úvodní kapitoly týkající se historie Podkarpatské Rusi.	
5.1 Podkarpatská Rus v české literatuře (Jaroslav Hrabák)	63
5.2 Podkarpatská Rus v české literatuře (Jaroslav Hrabák)	70
5.3 Podkarpatská Rus v české literatuře (Jaroslav Hrabák)	73
5.4 Podkarpatská Rus v české literatuře (Jaroslav Hrabák)	76
5.5 Podkarpatská Rus v české literatuře (Jaroslav Hrabák)	82
5.6 Podkarpatská Rus v české literatuře (Jaroslav Hrabák)	84
5.7 Podkarpatská Rus v české literatuře (Jaroslav Hrabák)	87

Obsah

Obsah	4
1.1 Úvod	6
2.1 Podkarpatská Rus - vývoj koncem 19. a první poloviny 20. století (do roku 1945)	8
3.1 Tematika Podkarpatské Rusi v české literatuře	17
3.2 Vladislav Vančura – „Poslední soud“	19
3.3 Ivan Olbracht – „Země bez jména“	21
3.4 Ivan Olbracht – „Nikola Šuhaj loupežník“	23
3.4.1 Ohlas vydání „Nikoly Šuhaje loupežníka“	27
3.5 Ivan Olbracht – „Hory a staletí“	37
3.6 Ivan Olbracht – „Golet v údolí“	39
3.7 Stanislav Kostka Neumann – „Enciány s Popa Ivana“	42
3.8 Stanislav Kostka Neumann – „Československá cesta“	45
3.9 Karel Čapek – „Hordubal“	47
3.10 Josef Knap – „Puszta“	49
3.11 Julius Komárek – „Lovy v Karpatech“	52
3.12 Tematika Podkarpatské Rusi v dalších dílech meziválečné literatury	54
4.1 Podkarpatoruská krajina	57
4.1.1 Kompozice přírodního prostoru a mimoliterární prvky	59
5.1 Prostor lidského života	62
6.1 Básník reportérem (Stanislav Kostka Neumann)	63
6.2 Balada v podkarpatském prostředí (Karel Čapek)	70
6.3 Osud Rusínů ve světě (Vladislav Vančura)	73
6.4 Hledání nového domova (Josef Knap)	78
6.5 Pomezí mýtu a reality (Ivan Olbracht)	82
6.6 Mezi beletrií a literaturou faktu (Julius Komárek)	94
7.1 Závěr	97

8.1 Resumé.....	99
8.2 Summary.....	100
9.1 Seznam použité literatury.....	102

Podkarpatské Rusi a tematikou Podkarpatské Rusi v české literatuře, zda byla pouze módním trendem či součástí širšího fenoménu meziválečné literatury, který byl spojen s připojením Podkarpatské Rusi k Československu.

Práci představuje studie jednotlivých autorů, kteří téma Podkarpatské Rusi zaelektrizovali, jejich díle: romány, s nimiž psali v Podkarpatsku. Věnujeme si různým úhlům pohledu, autorů vlastních a daném tématu. Porovnáváme se nad různými literárními styly, tím jak rozliční autoři zprůtomčili čtenáři Podkarpatskou Rus a zaslechli její ozvěny i pro další generace čtenářů.

Tematika Podkarpatské Rusi jsem se zabýval již v předchozích seminářních pracích. Zájem o Podkarpatskou Rus u mě vzbudil již Bohdan Šilynskij, CSc. z Katedry dějin a filologie a dějin Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy. Podkarpatská Rus je opovízaným tématem českých dějin, i když v poslední době začínají některé odborné publikace o masivním exodu obyvatel Československa a Podkarpatské Rusi vyprávět.

Podobné téma je i v oblasti české literatury - tematika Podkarpatské Rusi se velmi často připomíná. Jediným známým autorem se Ivan Olbracht, u něhož se především připomíná „Silva a její hrdinák“, i když se daným tématem zabýval v několika svých knihách, k nimž připomenout případně dramatické zpracování prózy Ivana Olbrachta - „Balada pro banditu“, „Mrtví, kteří žijí“, „O smutných očích Haný Karadžičové“ či „Balada pro banditu“.

1.1 Úvod

V této diplomové práci se budeme věnovat české meziválečné literatuře s tematikou Podkarpatské Rusi. Položíme si otázku, zda a jak se podkarpatoruská tematika objevila v české literatuře, zda byla pouze módním trendem či nezbytným či nutným fenoménem meziválečné literatury, který šel ruku v ruce s připojením Podkarpatské Rusi k Československu.

Bližze prostudujeme osudy jednotlivých autorů, kteří téma Podkarpatské Rusi zbeletrizovali, jejich cíle, záměry, s nimiž psali o Podkarpatsku. Všimneme si různých úhlů pohledu, autorů pišicích o daném tématu. Pozastavíme se nad různými literárními útvary, tím jak rozliční autoři zpřítomnili čtenáři Podkarpatskou Rus a zanechali její otisk i pro další generace čtenářů.

Tematikou Podkarpatské Rusi jsem se zabýval již v předchozích seminárních pracích. Zájem o Podkarpatskou Rus u mě vzbudil PhDr. Bohdan Zilynskyj, CSc. z Katedry dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy. Podkarpatská Rus je opomíjeným tématem českých dějin, i když v poslední době začínají některé odborné publikace o meziválečném spojení Československa a Podkarpatské Rusi vycházet.

Podobně tomu je i v oblasti české literatury - tematika Podkarpatské Rusi se velmi často zapomíná. Jediným známým autorem je Ivan Olbracht, u nějž se především připomíná „Níkola Šuhaj loupežník“, i když se daným tématem zabýval v několika svých knihách. Lze připomenout případná dramatická zpracování prací Ivana Olbrachta - „Balada pro banditu“, „Marijka nevěrnice“, „O smutných očích Hany Karadžičové“ či „Golet v údolí“.

Rád bych touto prací přispěl k povědomí, že Podkarpatská Rus sice byla jen meziválečnou epizodou, avšak v českých dějinách a české literatuře zanechala stopu, kterou bychom měli znát a neměli bychom na ni zapomínat.

Vyjdeme od historické faktografie, ať z vývoje Podkarpatské Rusi ve druhé polovině 19. století a počátkem 20. století, prostudujeme i životopisy jednotlivých autorů, jejich putování po Podkarpatsku, vztahu k němu a záměry, s nimiž psali o Podkarpatské Rusi.

Těžiště práce bude spočívat v analýze knih s podkarpatskou tematikou, syntéze mnohých faktů a následné komparaci jednotlivých témat - člověk, příroda, zvyky a další. Na základě získaných faktů bych chtěl doložit, že Podkarpatská Rus nebyla pro Čechy jen 20letou epizodou, ale že má stále co říci i současnému čtenáři a neměla by zaniknout v propadlišti dějin.

2.1 Podkarpatská Rus - vývoj koncem 19. a první poloviny 20. století (do roku 1945)

Historie Podkarpatské Rusi je svázána s několika milníky, které její historii obohatily a dokázaly ji na určitou dobu přivést k západnímu světu. Podkarpatská Rus byla v české meziválečné literatuře více než fenoménem spíše novou hvězdou, která přinesla nová témata, pro československý národ¹, jenž ji postupně objevoval.

Již jen název „Podkarpatská Rus“ s sebou přináší mnohé problémy. Území Podkarpatské Rusi bylo z hlediska národnostního složení už v 19. století velmi heterogenní. Spolužití tří kmenů na Podkarpatské Rusi (Bojků, Lemků a Huculů) jako původních obyvatel, dále Rusů, Ukrajinců, Maďarů a Poláků přinášelo, pokud jde jen o jméno, velké problémy malého území. Oficiálním názvem vycházejícím ze saint-germainské smlouvy byla Podkarpatská Rus, Maďaři však území nazývali Ruská Krajina, Rusové Zakarpatská Rus, Ukrajinci Zakarpatská Ukrajina či kvůli možnému nařčení z politické agitace Zakarpatsko a posledním názvem bylo Podkarpatsko, využívané jako rozšířené lidové pojmenování pro toto území. To nám dokládá, že vývoj v této části východní Evropy a později části ČSR nemohl být a nebyl jednoduchý, když propukaly spory byť jen o název. Sám Ivan Olbracht nazval toto území bez jména, „*Ta země jest ještě bez jména. Či, lépe řečeno, má jich příliš moc, aby je mohla míti.*“ (Olbracht, 1932, 73). Název „Podkarpatská Rus“ akceptovala i Ústava republiky Československé², následně tzv. mnichovská dohoda přišla s názvem Karpatská Ukrajina a po rozpadu SSSR v roce 1991 se název ustálil na Zakarpatské Ukrajině.

¹ V meziválečné době budu ve své diplomové práci používat pro obyvatele ČSR pojmenování Čechoslováci, československý národ, lid atd., tj pojmenování, které prosadili T. G. Masaryk a E. Beneš do československé ústavy z února 1920. „Preambule: My, národ československý. ...“ (Beneš, 1920, 352)

² ... nedílnou součástí tohoto celku jest ... samosprávné území Podkarpatské Rusi... (tamtéž)

Podkarpatoruské území patřilo v dobách Rakousko-Uherské monarchie pod správu Uherska, i když počátkem 40. let Ludovít Štúr spolu s Bohušem Nosákem Nezabudovem plánovali ohledně národnostní otázky možnost připojení Zakarpátí ke Slovensku (slovakistický proud se projevoval ponejvíce v okolí Prešova, kde působil rusínský duchovní a literát Alexandr Duchnovič). Tato idea však nebyla schůdná pro budapeštskou vládu, která všemožnými způsoby bránila spojování nemaďarských menšin. Revoluční rok 1848 se dotkl i Rusínů. Idea revoluce přinášela do Evropy autonomní nálady, ty přijali za vlastní jen slovenští Rusíni, „na území pozdější Podkarpatské Rusí se o nějakém národním hnutí v letech 1848-1849 nedalo mluvit“ (Švorc, 2007, 13). V roce 1849 se objevila myšlenka Adolfa Dobrjanského o sloučení užhorodských Rusínů s Rusíny haličskými. Porážkou revoluce byly rusínské autonomní snahy setřeny, stejně jako snaha Slováků po osamostatnění. Rok 1849 i přesto vedl k určitým výsledkům. Vídeň, která se snažila oslabit vliv Budapešti, podpořila snahu Alexandra Dobrjanského, jenž vypracoval Pamjatnyk Rusynov Uhorskych (Švorc, 2007, 14). Toto memorandum přicházelo s osamostatňujícími prvky - autonomní správa ryze rusínských okresů či zastoupení Rusínů ve smíšených podkarpatoruských okresech. Padesátá léta 19. století přinesla nový problém. Tím bylo používání jazyka.

Sami Rusíni nebyli jednotni v tom, jaký jazyk se má stát oficiálním reprezentantem rusínského etnika - ruština, rusínština, ukrajinština. S jazykem se Rusíni potýkali dlouhá léta, ani celá druhá polovina předminulého století nepřinesla shodu.

Částečně sjednocujícím prvkem byla řeckokatolická církev, která podporovala rusínskou etnicitu - tato snaha se projevovala nejvíce ve slovenských okresech Spiš, Šariš, Zemplín až po Nové Město pod Šiatrom - s představou duchovního spojení s Užhorodem. Sjednocujícímu proudu se však

v roce 1850 postavila sama Vídeň, neboť postupné připojování dalších okresů (Michalovce a další) k rusizační tendenci by mohlo vést k růstu národnostních a separačních tendencí. V následujících letech národní vědomí Rusínů a jejich národní sebeurčení a uvědomování začalo upadat. Další pokus hledání vlastní identity přinesl impuls počátkem 60. let, opět z podnětu A. Dobrjanského, znovu neúspěšně. Prostý lid zůstával na okraji národnostních snah, „nezajímal se ani o to, kým - jakým národem - vlastně je. Postačovala mu konfesní identifikace.“ (Švorc, 2007, 18) Druhá polovina 19. století je více poznamenána jinou krizí, a to krizí sociální, jež se projevila vlnou obrovské migrace do USA, která vrcholila v posledních desetiletích 19. a prvním desetiletí 20. století.

Sociální struktura byla dotvořena příchodem germanizovaných Židů ze sousední Haliče od konce 18. století do první poloviny 19. století. Židé si zachovávali svou německou národnost, ovšem to nebránilo jejich nové prouherské orientaci. Židé byli omezováni mnohými nařízeními (zákaz nákupu nemovitostí, zákaz otevírání hospod atd.), i přesto se jejich počet po roce 1810 nárazově zvyšoval až na téměř 15% obyvatelstva (cca 88 000) před první světovou válkou, a po ní dokonce 15,5%. Největší koncentrace Židů byla ve městech Mukačevo a Užhorod (téměř 40% obyvatelstva), jejich postavení se postupem času zlepšovalo téměř až na úroveň Čechů v rámci ČSR.

Špatnému postavení v rámci Uher přispívaly mnohé faktory, jedním z nich byla velká negramotnost, která se odhadovala až na polovinu rusínského obyvatelstva - jako důsledek násilné maďarizace, nezájem o politickou situaci, velká kulturní zaostalost (tu popisuje i Olbracht, viz dále), hospodářská zaostalost (89,9% obyvatelstva pracovalo kol. r. 1910 v zemědělství) velmi malé procento rusínské inteligence,

neexistence spisovného jazyka, jež napomáhala k manipulaci maďarské vlády s Rusíny - to jsou základní faktory, s nimiž vstoupila Podkarpatská Rus jako součást Rakousko-Uherské monarchie do první světové války.

Po první světové válce, stejně jako v jiných částech Evropy (a v Rakousko-Uhersku především), tak i na území Podkarpatské Rusi byla očekávána samostatnost, nebo alespoň částečná autonomie v rámci habsburského soustátí.

Hledání vlastní identity vrcholilo na Podkarpatské Rusi na přelomu 19. a 20. století, mnohé útočné projevy směřovaly do Podkarpatska především od emigrantů v USA. „Do roku 1914 se z Podkarpatské Rusi vystěhovalo 130 000 až 155 000 lidí.“ (Švorc, 2007, 25), velkou vystěhovaleckou vlnou způsobila bída a právě národnostní útlak. Vystěhovalci většinou putovali do velkých průmyslových oblastí východních států USA.

Na neutěšenou situaci na Podkarpatské Rusi poukazují i státoprávní úvahy Rusínů před rokem 1918. Ještě ve druhé polovině 19. století navrhoval Adolf Dobrjanský změny ve státoprávním postavení Rusínů, tak počátek 20. století nepřinášel do této otázky žádné nové návrhy, což poukazuje na politický nezájem Rusínů. Jediným návrhem byla případná větší kulturní autonomie v rámci Uher.

V době konce první světové války, kdy už bylo jasné, že Rakousko-Uhersko se zařadí na stranu poražených států, neměli Rusíni také žádné konkrétní požadavky vůči uherské vládě. V otázce uherských menšin se angažovala slovenská politická garnitura, která se vyjádřila i jako mluvčí podkarpatských Rusínů. Za této situace si však uherská vláda nepřipouštěla vážnost situace a předpokládala další fungování monarchie jako dosud. Počátkem listopadu 1918 po přijetí mírových podmínek Woodrowa Wilsona posledním ministrem zahraničních věcí Rakouska-Uherska Gyulou Andrássym se zrodilo více státoprávních koncepcí: Podkarpatská Rus jako samostatný

stát, Podkarpatská Rus jako autonomní součást nově vznikající Maďarské republiky, Podkarpatská Rus jako součást sjednocené Ukrajiny, Podkarpatská Rus jako součást ruské říše a v neposlední řadě Podkarpatská Rus jako součást nově vznikající Československé republiky. Nositeli těchto koncepcí však byly úzké skupinky inteligence, prostý lid se o politiku nadále nestaral: „podobně se nezajímal ani o národní rady, o jejichž existenci většinou ani nevěděl. Pro obyčejného vesnického člověka na Podkarpatské Rusi bylo v tomto důležitější fyzicky přežít, a to i za cenu násilí na těch, kteří mu do té doby ubližovali, ponižovali ho a bezohledně vykořisťovali.“ (Švorc, 2007, 35)

Státoprávní situace se však dlouhou dobu nepřestávala uklidňovat, snahy na setrvání v Maďarsku byly nejsilnější, jako epizodní lze považovat možnost připojení k Rusku, ukrajinské tendence se staly také okrajovým záměrem (vzhledem k mnoha vlastním problémům). Volby, které byly vyhlášeny na březen 1919 do tohoto sporu příliš světla nepřinesly, neboť se stále projevoval podkarpatoruský nezájem o politiku. V této době se velmi aktivní stala slovenská a rusínská emigrace v USA. Ještě počátkem roku 1918 počítal T. G. Masaryk s tím, že Podkarpatská Rus přejde pod sféru vlivu ruské říše. Grigorij Žatkovič však počal uvažovat o možném spojení s Československem.

Žatkovič sice ještě stále neopouštěl možnost autonomie. Již 26. října 1918 se sešel Grigorij Žatkovič s T. G. Masarykem, aby projednali možné budoucí připojení Podkarpatské Rusi k Československu. Mezi rusínskými emigranty v USA bylo uspořádáno všelidové hlasování, v němž dvě třetiny delegátů byly pro spojení s ČSR. Zároveň předseda Karpatoruské národní rady v Prešově dr. Anton Beskid počal i na východním Slovensku připravovat orientaci na ČSR a vyslovil se o možnosti spojení s Ruskem jako o nereálné. Do dalších jednání se zapojili Vavro Šrobár, Milan Hodža, Edvard

Beneš, kteří podporovali připojení k Československu, o němž jako o jediné možné a správné možnosti se v zimě a na jaře roku 1919 jednalo. G. Žatkovič dokonce požádal Vavra Šrobára o obsazení Podkarpatské Rusi československými vojáky. Prezident Masaryk a ministr vnitra Švehla jednali v květnu 1919 v Praze se zástupci všech karpatoruských rad a skupin, které už byly jednotny v názoru na spojení s ČSR. Požadavky na připojení Podkarpatské Rusi s ČSR byly zaslány také na Pařížskou mírovou konferenci. Jediným problémem zůstalo vymezení hranic mezi Podkarpatskou Rusí a Slovenskem, původní návrhy počítaly s posunem hranic západněji na východní Slovensko. Z Ústavy ČSR z 29. února 1920 lze vyčíst: „Nedílnou součástí ...je samosprávné území Podkarpatské Rusi, které bude vypraveno nejširší samostatností, slučitelnou s jednotností republiky Československé.“ (Beneš, 1920, 352)

Definitivní připojení Podkarpatské Rusi k Československu bylo potvrzeno saint-germainskou mírovou smlouvou z 10. září 1919 a poté i trianonskou mírovou smlouvou ze 4. června 1920, kterou Maďarsko přiznávalo Československu území Slovenska a Podkarpatské Rusi. Situace na Podkarpatské Rusi se však začínala vyostřovat, problém byl s vymezením rusínsko-slovenských hranic a zároveň s nově vzniklou Maďarskou republikou rad. Situace se stala nepřehlednou poté, když vystoupili župani šarišský, spišský a zemplínský. Na některých místech začali vládnout komunisté, některé obce si začaly vládnout samy. Do nastalé situace vstoupilo Rumunsko, které 24. dubna 1919 obsadilo část Podkarpatské Rusi, 20. července 1919 bylo nahrazeno rumunské vojsko československou armádou, neboť situace stran maďarského nátlaku a možného obnovení Uher vzrůstala. Vavro Šrobár, ministr s plnou mocí pro správu Slovenska, proto schválil vstup vojska na Podkarpatskou Rus. Situace se začala konsolidovat, vojenská diktatura však trvala až do ledna 1922. ČSR se musela zavázat

na mezinárodním poli, že bude respektovat co možná největší míru autonomie Podkarpatské Rusi, která byla stanovena Generálním statutem pro organizaci a administraci Příkarpatské Rusi. Problém s vojenskou diktaturou činil mnohé obtíže, ovšem situace se postupem času počínala uklidňovat. Od roku 1920 spravoval území Podkarpatské Rusi guvernér, prvním byl G. I. Žatkovič. Ten však brzo odstoupil, neboť neviděl od ústřední pražské vlády žádné kroky ke zlepšování podkarpatoruské autonomie. Situaci začala řešit až pražská úřednická vláda Jana Černého, jež v roce 1923 dovedla Podkarpatskou Rus až k prvním obecním volbám.

Hospodářská situace Podkarpatské Rusi nebyla nikterak dobrá, většinu území zabíraly hory. Zemědělské půdy bylo kolem 20% celkové rozlohy. Přes 80% obyvatelstva se živilo zemědělskou výrobou. Průmyslová výroba nebyla také téměř žádná. Hospodářské postavení Podkarpatské Rusi se začalo lepší až po připojení k ČSR, kdy její území bylo bráno jako spojnice s malodohodovým Rumunskem, možná spojnice se SSSR a zároveň jako dělicí území mezi Polskem a Maďarskem, státy, s nimiž meziválečné Československo mělo napjaté vztahy. Zemědělství bylo na velmi nízké úrovni, skoro až středověké, jak o něm píše Olbracht. Opomíjeným možným výdělkem, avšak jen pro necelých 10% obyvatel, byla těžba dřeva, tou se živilí především Huculové, dřevo se vytěžilo a následně plavilo po přítocích Tisy až do Maďarska, kde se s ním obchodovalo.

I po připojení k Československu zájem o politiku nebyl příliš valný, prvních parlamentních voleb v roce 1924 se zúčastnilo velmi málo obyvatel a tento trend přetrvával i v další době. Volby v roce 1924 na Podkarpatské Rusi vyhrála KSČ, následovaná Maďarskou národní stranou.

Nejdůležitějším ukazatelem rusínského obyvatelstva bylo náboženství, vždyť jedinou rusínskou inteligenci byli učitelé a právě kněží. Počátkem 20. století se dostávaly dva nejsilnější náboženské směry (pravoslavná a řeckokatolická církev) do sporu. V průběhu 20. a 30. let 20. století sílila v počtu věřících řeckokatolická církev.

Zvláštní skupinu obyvatel Podkarpatské Rusi tvořili Židé. Ti se po roce 1918 hlásili buď dále k německé národnosti, či k nově vzniklé maďarské. Vzhledem k tomu, že většina podkarpatských Židů přišla z Haliče během 18. a 19. století, tak nejvíce si jich zachovávalo německou národnost spolu s německými příjmeními. Před 1. světovou válkou představovali Židé téměř 15% obyvatel. Čeští literáti se velmi často uchýlovali k ukázce Podkarpatské Rusi jako zemi, v níž mnoha obyvateli jsou právě Židé, tak třeba Ivan Olbracht, u Stanislava Kostky Neumanna již méně.

Židé se ponejvíce usazovali ve městech, ale ani chudším oblastem se nevyhýbali. Přednostní činností u nich byl obchod. Jejich reakce na připojení Podkarpatské Rusi k Československu byly různé, nazvat by se mohly jako rozpačité. Sami prohlašovali, že budou potřebovat delší dobu, než přijmou nové státoprávní uspořádání, vzhledem k dlouhé předchozí stereotypní náležitosti k Uhersku. Proti Židům stály po roce 1919 některé frakce obyvatel, ovšem o excesech, o jakých píše Ivan Olbracht v „Nikolovi Šuhaji loupežníkovi“ nelze hovořit celoplošně, neboť Židé začínali nabývat i v nové ČSR svého významu.

Meziválečné období znamenalo pro Podkarpatskou Rus ohromný růst, nejen finanční, Podkarpatská Rus se začínala stávat fenoménem. Pro prostý lid na území Čech, Moravy (a Slovenska) to bylo nové území, území nepoznané, byť bylo dříve součástí Rakouska-Uherska, ovšem pod správou Uherska. Československý lid proto začal pomalu poznávat Podkarpatskou Rus, nejprve pomocí práce žurnalistů, následně pomoci

literátů, kteří jej vsazovali do svých prací jako neotřelý prvek, prvek s rouškou tajemna, záhad, možná i exotiky, ovšem zároveň i jako prvek, který chtěli zviditelnit; a později i sám člověk československý - rozvoj turistického ruchu, stavby turistických nocleháren, značení cest, stavby vyhlídkových míst jsou pro konec 20. a počátek 30. let typické.

Po letech hospodářské a kulturní konjunktury však přišla druhá světová válka a následné připojení k SSSR. Druhá polovina roku 1938 a počátek roku 1939 byl ve znamení možného vyhlášení autonomie, kterou podporovalo především Německo. K tomu však nedošlo. Po 14. březnu 1939 a po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava začala již dlouhou dobu připravovaná maďarská armáda obsazovat území Podkarpatské Rusi, proto se také Podkarpatsko stalo součástí horthyovského Maďarska na téměř celou dobu války. Rok 1944 a jednání Edvarda Beneše s Josifem V. Stalinem přinášely první náznaky budoucího vývoje. E. Beneš předpokládal obnovení předmnichovského Československa, a tudíž využívání Podkarpatské Rusi jako spojovacího mostu mezi ČSR a SSSR. Ovšem koncem roku 1944 J. V. Stalin změnil kurz, ten pojímal Podkarpatskou Rus jako součást Sovětské Ukrajiny a jako bránu do střední Evropy. Tyto dva přístupy jsou dost protichůdné, ale musíme si zde uvědomit absolutní důvěru E. Beneše v osobu J. V. Stalina. Tomu napomohlo osvobození Podkarpatské Rusi Rudou armádou a ustanovování prosovětských úřadů a orgánů. Dubnové zasedání československé vlády v Košicích již jen mohlo pozorovat postupně měnící se Podkarpatskou Rus v Zakarpatskou Ukrajinu.

Definitivní tečku za vývojem Podkarpatské Rusi jako součást ČSR dala mezinárodní oboustranná smlouva z 29. června 1945, která potvrzovala přináležitost Podkarpatské Rusi k Sovětskému svazu.

3.1 Tematika Podkarpatské Rusi v české literatuře

Téma Podkarpatské Rusi bylo v české literatuře dlouhou dobu neznámé. Po skončení první světové války začínají čeští literáti a s nimi i čeští čtenáři objevovat kouzlo Podkarpatic. Literární obraz Podkarpatska začal v české literatuře krystalizovat až počátkem třicátých let dvacátého století, který silně ovlivňovala dobová politická a hospodářská situace. V českém tisku se rozhojňovaly zprávy o těžkých sociálních poměrech, o rostoucím policejním teroru a o národnostních sporech v zemi. Tudiž představy o kraji, který předtím vyvolával dojmy čehosi vzdáleného, krásného a tajemného, se zvolna proměňovaly: vedle představy vzdálené exotičnosti se objevil obraz aktuálních problémů.

Z nejvýznamnějších prací, které v sobě nesou poselství této krajiny známé - neznámé, jsem vybral 10 knih, které jsou různými způsoby, tématy a prostředím spjaty s Podkarpatskou Rusí.

Všechny podávají obraz Podkarpatské Rusi, ať obyvatelstva, přírody, kultury, ať politického zaměření či jen pouhého plynoucího života. Každá z jiného úhlu pohledu, každá s jinými svými problémy. Každá měla jiný osud při svém vzniku, ale všechny se nějakým způsobem dotýkají tohoto nového tématu.

Mohlo by se zdát, že Vančurův román „Poslední soud“ do této skupiny nepatří, ale opak je pravdou. Sice se odehrává v Praze, ale sociální problémy Podkarpatské Rusi na Rusíny doléhaly tak významně, že emigrace byla jedním z častých jevů celého 19. a počátku 20. století - každý člověk si přináší i do emigrace kousek své domoviny, přináší si svůj obraz kultury a zanechává otisk své stopy v kultuře nové.

Zvláštní postavení mezi mnou vybranými knihami má soubor povídek „Lovy v Karpatech“ Julia Komárka. Jedná se o povídky

s náměty podkarpatských lovů zpracované profesorem zoologie Karlovy Univerzity - věcný tón Komárkových příběhů přibližuje Podkarpatskou Rus se zcela odlišným záměrem než knihy ostatní.

3.2 Vladislav Vančura - „Poslední soud“

Vančurův román „Poslední soud“ je vskutku průkopníkem tematiky Podkarpatské Rusi v české literatuře, byl vydán již v červenci roku 1929 jako 51. svazek edice Odeon péčí Jana Fromka. „Poslední soud“ vychází z Vančurových kontaktů s poetismem, s avantgardním pojetím estetiky Devětsilu, v níž byl kladen důraz na moderní lyrismus. Jan Mukařovský hodnotí tento román jako jedno z nejlyričtějších Vančurových děl vůbec. Kniha je koncipována jako lyrický proud básnických obrazů a úvah, které se větví a následně prostupují. Vančura vychází z potenciálu, že každý motiv, byť sebemenší, může nabýt a také nabývá obraznosti. Stačí jemné problesknutí a motivické dílo je dokonáno. Lyrika prorůstá do epického kontextu, až její přítomnost uniká pozornosti.

Vančurova kniha vychází z těžké sociální situace na Podkarpatské Rusi, kterou sám viděl při svých několika cestách na východ Československa během 20. let. „Posledním soudem“ si Vančura splnil již dávný sen. Svou obdivnou představu o východě formuloval již v roce 1921 (M. Blahynka, 1981, 72) v úvaze *Západ a východ*, v níž vyjádřil S. K. Neumannem a I. Olbrachtem často zmiňovanou teorii: *„Nadarmo se neříká, že ráj byl na východě. Dodnes jsou tato místa blíže nebi a zázrakům ...“* (tamtéž). Základním námětem byla vysoká míra migrace, která se projevovala již v 19. století. Počátek 20. století je volné pokračování migrační vlny z Podkarpatské Rusi do Spojených států amerických za vyššími výdělky. Proto se také setkáváme s hlavní postavou Pilipanince, karpatského horala pocházejícího z vesničky Ljuta, jenž nechtěně jako emigrant zůstává v Praze, byť má lodní lístek na cestu do USA, nemá již peníze přepravit se k německému přístavu, z něhož loď vyplouvá. Zůstává tedy v Praze, ujímá se ho soukromý učenec, vědec, filozof Weil,

který ve své snivosti a nepraktičnosti zůstává stejným chudákem jako Pilipaninec. Weil jej seznámí s pískaři na Vltavě, kteří jej zaměstnají. Mezitím nás Vančura zavádí do vystěhovalecké kolonie na okraji Prahy, kde žije více lidí s Pilipanincovým osudem, hledající práci, živobytí a komplexně shrnuto hledající své místo na světě a podstatu svého života vůbec. Pilipaninec se zamiluje do dívky jednoho z pískařů, Štěpánky, která si nechává říkat Odetta, láska se mu však nedaří. Ovšem nechápe, že jej miluje také Illiadora, nejkrásnější dívka ze Ljuty, jež se svým nevlastním otcem Mejgešem pobývá ve vystěhovalecké kolonii zřízené na okraji Prahy. Odetina láska je jen nepochopením neopětovaná. Zdánlivě skrytým středobodem románu je však motiv zločinu - vraždy na hajném - motiv nerozřešený, možnými pachateli jsou Mejgeš či Pilipaninec. V závěru románu, když Pilipaninec podvědomě Odetě dokazuje, že by zločinu vraždy byl schopen, zapaluje mlýn. Tim se de facto potvrdí, že ljutského hajného opravdu nezastřelil Pilipaninec, ale Mejgeš. Soud má před sebou dokonce i jedno přiznání ke žhářství, to ovšem formulovala již podruhé v románu zmíněná solidarita chudáků, tudíž soud ho zamítá. Mejgeš i Pilipaninec jsou za své zločiny odsouzeni: poslední soud vysloví trest - Mejgeš za vraždu na deset let odnětí svobody, Pilipaninec za žhářství na 3 roky do vězení. Člověk odcházející za svými ideály je sražen na kolena kapitolou, kterou se pokoušel uzavřít a najít si nové místo k lepšímu životu.

3.3 Ivan Olbracht - „Země bez jména“

Chronologicky druhou knihou vydanou s tematikou Podkarpatské Rusi byl soubor čtyř reportáží „Země bez jména“ Ivana Olbrachta. Knižně byly vydány na jaře roku 1932 péčí nakladatele Otty Girgala. Olbracht je pravděpodobně nejvděčnějším českým autorem píšícím o Podkarpatské Rusi. Jeho tamější dlouhodobé pobyty přenesly Olbrachtův zájem o Podkarpatskou Rus i na čtenáře, potenciální turisty. Olbracht pobýval na Podkarpatské Rusi několikrát, první pobyt je spjat s červencem roku 1931, poslední pobyt končí v srpnu 1936. V rozmezí těchto pěti let pobýval na Podkarpatské Rusi velmi často, důvod, jenž ho vedl k těmto návštěvám, byl více než prozaický - chtěl poznat tamější život a kulturu a seznámit se s místními lidmi, což se mu, jak dokládají jeho práce, podařilo: *„Myšlenka jít studovat Podkarpatskou Rus ve mně vznikla v dobách, kdy se v parlamentě mluvilo o tamních poměrech a o hmotné i kulturní bídě...“* (Ulrych, 2001, 40). Za své pozorovací místo si vybral Koločavu, v severovýchodním kraji Podkarpatska, místo, kde se mísil orient se středověkem - *„shledal se tam se životem a mravem, jakým se u nás žilo kdys dávno, za časů Kosmových“* (Píša, 1982, 69).

Olbrachtovy reportáže mají různé náměty, přibližují rozdílná témata, avšak spojující jsou pro ně motivy bidy a boje v jakékoli podobě, ať boje o přežití, o politickou příslušnost či nezávislost anebo boje o kulturu a jazyk. Již názvy reportáží čtenáři signifikují, co můžeme očekávat: „Vesnice XI. století“, „Ti, o kterých tu nebylo dříve slýcháno“, „Židé“ a poslední „Boj o kulturu a jazyk“.

Široká škála informací, které Olbracht podával, vhléd a vcítění se do jevů jako důsledků konkrétních příčin, přičtíme k tomu ještě jeho smysl pro otázky jazykové a kulturní, to vše nemohlo nechat nikoho lhostejným a setrávat na někdejší

exotičnosti zastrčeného konce republiky, byť by nahlížel na podkarpatskou problematiku z jakéhokoli ideového hlediska.

I dobová kritika si povšimla, že soubor reportáží „Země bez jména“ je střídavě a věrně referující kniha – Karel Sezima k tomu dodal: „Autor se nedává jen vést proudem dojmů, ale stále pozoruje, usuzuje a tvoří si úsudky, rázné a ostré po většině, tak jak odpovídá jeho životnímu temperamentu.“³ „Země bez jména“ je obrazem karpatského lidu, smýšlení a zamyšlení se nad dalším vývojem a zároveň analýzou tehdejší situace tří základních složek národnostně pestrého obyvatelstva – Rusínů, Židů a Čechů. Nejvýmluvnější ocenění „Země bez jména“ je z pera F. X. Šaldy: „Nestranný svědek, Ivan Olbracht, ve své znamenité „Zemi beze jména“ – to je reportáž tak vysoké úrovně – že se vyrovná desíti dobrým románům – potvrzuje, že na Podkarpatské Rusi je tentokráte skutečně hlad...“⁴

³ Sezima K.: Právo lidu. Roč. XLI, č. 227.

⁴ Šalda F. X.: Šaldův zápisník. Roč. 5. 1932/1933. 12. 3. 1933, str. 248.

3.4 Ivan Olbracht - „Nikola Šuhaj loupežník“

Následuje asi nejznámější kniha s námětem Podkarpatské Rusi - „Nikola Šuhaj loupežník“. Tuto románovou baladu vydalo nakladatelství Sfinx na počátku roku 1933. Ivan Olbracht na ni pracoval v letech 1931 a 1932 a využil v ni již svou spisovatelskou zkušenost s podkarpatskou tematikou z knihy „Země bez jména“ a novinového cyklu reportáží Boj o kulturu na Podkarpatské Rusi⁵. Námět k Nikolovi získal Olbracht již při svém prvním pobytu na Podkarpatsku. Shromažďoval různé podklady - mluvil s místními lidmi, dokonce byl seznámen s advokátem Dudykevičem, který mu dodal jemu známé informace o osudu Nikoly Šuhaje. Olbracht prostudoval soudní spisy, shromáždil mnohá svědectví a zmapoval kraj působení Nikoly. K této práci dodal: *„Při loňském zájezdu na Podkarpatskou Rus zastihl jsem postavu Šuhajovu ve stavu tvořící se legendy ... proto jsem přijel do Koločavy, abych viděl, jak vypadá reelní skutečnost, když jsem loni, v kraji Koločavy vzdáleném, viděl, jak vypadá legenda.“*⁶

Žánrové zařazení Nikoly Šuhaje k literárnímu útvaru je složitější. F. X. Šalda se přikláněl k názoru, že Nikola Šuhaj je román sociálně-etnický⁷. Antonin Matěj Piša jej nazývá románem baladickým o verchovinském zbojníkovi⁸. František Götz dokonce dochází až k hrdinskému eposu⁹. Všichni autoři by se tedy do určité míry shodli s Karlem Sezimou, který v Lidových novinách nazval Nikolu Šuhaje prostě románem¹⁰, neboť román vyšel z eposu a bližší Pišovo určení druhu románu není až tak významným faktem pro porovnávání obrazu Podkarpatské Rusi. Myšlenku románu

⁵ Boj o kulturu na Podkarpatské Rusi byl v upravené podobě včleněn do „Země bez jména“. Původně vycházel tento cyklus reportáží v roce 1931 v Literárních novinách.

⁶ F. B.: České slovo. Roč. 24. 17. 8. 1932. č. 194.

⁷ Šalda F. X.: Šaldův zápisník. Roč. 5. 1932/1933. 12. 3. 1933, str. 247.

⁸ Piša A. M.: Čin. Roč. 4. 1932/1933, str. 777.

⁹ Götz F.: Národní osvobození. Roč. 10. 1932/33. 12. 3. 1933.

¹⁰ Sezima K.: Lumír. Roč. 59. 1932/1933, str. 523.

podpořil i František Buriánek: jen moderní román je schopen v sobě pojmut tak rozdílné žánry jakými jsou román, mýtus, balada, reportáž (podle: Buriánek, 1980, 155) - především těžko slučitelný mýtus a reportáž vstupují v Olbrachtově podání v souzvuk - mýtus, který pátrá po prazákladech lidství, odkrývá mnohé symboly obecného lidství a reportáž, která objektivně popisuje z autorovy zkušenosti poznané skutečnosti.

Literární kritika velmi pozitivně hodnotila krátký časový odstup, s nímž Ivan Olbracht dokázal pracovat na téměř současné legendě. Románová balada „Nikola Šuhaj loupežník“ vyšla 15 let po závěru první světové války. Již právě tento fakt vyzdvihuje literární um Ivana Olbrachta, neboť téma je čerstvou skutečností; přímo v tehdejší současnosti vznikala z *historické pravdy legenda za našich dnů*¹¹.

O osobě Nikoly Šuhaje není známo příliš mnoho faktů. Z doby vyšetřování jeho případu ještě méně, neboť záznamy o jeho výsleších nebyly vedeny buďto vůbec, nebo nedostatečně. Důležité záznamy, které shromažďoval užhorodský soud byly zničeny při ústupových bojích na Podkarpatské Rusi v březnu 1939. Některé informace však přesto byly dochovány, dokonce i některé z protokolů. Právě z nich čerpal Ivan Olbracht při psaní své románové balady (viz výše).

Mikuláš Šuhaj se narodil 3. dubna 1898 v Nižní Koločavě a zemřel v Koločavě 16. srpna 1921. V devatenácti letech narukoval k 85. uherskému pluku, se kterým odešel na frontu. Zakrátko zběhl a skrýval se v okolí Koločavy - nejčastějším místem pobytu Nikoly Šuhaje byl vrcholek Strimba (Motl, 1992, 65). V říjnu 1920 zastřelil Nikola jednoho z koločavských četníků, proto se o něj začalo české četnictvo zajímat.

---

¹¹ tamtéž

Pravdou zůstává to, že Nikolu Šuhaje nesprovodil ze světa nikdo z jeho protivníků či pronásledovatelů, ale člověk z vlastních řad. Tušení toho, že by Nikola mohl prozradit více, než by se některým jeho spolupachatelům hodilo, bylo velké. Jména Nikolových vrahů se dochovala, byli jimi: Adam Ivanič, Ivan Burkalo a Danilo Markus (tamtéž).

Legenda Nikoly Šuhaje vzniká na pozadí zuřící první světové války, která naopak „zhasila v myslích lidu tolik démonologických preludů a příšer, udupavše je hrůzami makavějšími“¹², Karlu Sezimovi se tedy podařilo poodhalit paradoxní vznik legendy na Podkarpatské Rusi v době, kdy její obyvatelé byli utlačováni a sužováni válečnými příkořími a kdy si přáli, aby jejich potupné postavení byl alespoň jeden člověk schopen bránit a bit se za něj. Stejně jako Karel Sezima, tak Antonín Matěj Piša upozorňuje na před očima současníků proměňující se střízlivou skutečnost v mýtus¹³, k tomu dodává Václav Zelinka: „Ivan Olbracht použil námět časově velmi blízký, u něhož přetvoření z nejstřízlivější skutečnosti, podléhající relativismu současné doby v mýtus, v němž všechny vztahy a hodnoty nabývají platnosti málem absolutní.“¹⁴

Nikola Šuhaj je příběh prostého horala, který zběhne z válečné fronty, přežije válku a v novém společenském řádu se znovu vymkne z jeho pout a spolu s několika svými druhy se stává mstitelem křivd v době politického rozvrácení země za nadvlády maďarské, rumunské a v poslední řadě československé, vykonavatelem spravedlnosti, symbolem odvážné vzpoury proti vládní moci, symbolem neporazitelnosti, kterého nakonec zradí jeho vlastní spolubojovníci, či lépe řečeno lidská touha po penězích. Nikola je podán jako nástupce Oleksy Dovbuše,

¹² tamtéž

¹³ Piša A. M.: Čin. Roč. 4. 1932/1933, str. 777.

¹⁴ Zelinka V.: Zvon. Roč. 33. 1932/33, str. 406.

legendárního karpatského lupiče, který bohatým bral a chudým dával. Nikola je bojovníkem proti společenskému řádu, který je v první řadě symbolizován četníky.

A právě četníci se stali důležitou záminkou k rozpoutání debaty ohledně této knihy, spor byl velmi bouřlivý. Veřejnost zhodnotila literární hodnotu a přínos Nikoly Šuhaje velmi dobře (Olbracht dostal za „Nikolu Šuhaje loupežníka“ 28. října 1933 ocenění Státní ceny za slovesné umění, zároveň obdržel první cenu odborné veřejnosti v anketě Lidových novin¹⁵ a třetí cenu od čtenářů v téže anketě). Tuto oblibu potvrzují také všechny literární recenze z jara 1933.

---

¹⁵ Lidové noviny. Roč. 41. 29. 11. 1933.

3.4.1 Ohlas vydání „Nikoly Šuhaje loupežníka“

Toto chvalozpěvné období však záhy přerušil článek uveřejněný v oborově zaměřeném časopisu Četnický obzor¹⁶. Autor ve svém příspěvku „Olbrachtův Nikola Šuhaj, loupežník, kouzla zbavený“ nevybíravě zaútočil jak na román samotný, tak i na postavu spisovatelovu. Pisatel samozřejmě neuvedl své jméno, tudíž článek zůstal anonymní. Proto také může hájit postavení četnictva nejvyšším kalibrem; jedná se o někoho, kdo byl v době působení Nikoly Šuhaje obyvatelem Koločavy, či dokonce příslušníkem četnictva, neboť tvrdí „pro nás, kteří jsme celou událost ...znali, působí celý děj ...jako špatná literární nepravda“¹⁷, tím autor zároveň zkritizoval Olbrachtův um literární fikčnosti, kterou každý autor při psaní beletristického díla v hojné míře využívá. Stěžuje si na vylíčení smrti Nikoly i jeho bratra Jury, neboť mělo být vylíčeno jako návod, který dalo četnictvo Nikolovým vrahům. Dále vyjmenovává mnoho Olbrachtových „literárních“ úprav skutečnosti, až dochází k vydedukovanému poznatku, že autor psal román jen kvůli pošpinění českých úřadů, četnictva zvláště, na Podkarpatské Rusi. V článku promlouvá jako mluvčí téměř všeho lidu, když razantně hlásá, že Olbracht bude mít zajisté problémy s justicí, nehledě na nutnost stažení knihy z distribuce: „Jak se dovídáme, bude podáno na autora Ivana Šuhaje řada žalob pro nactiutrhání a dokonce chystá se z řad četníků, kteří jsou v knize vylíčení jako ožralci a násilníci, trestní zákrok, aby kniha byla vzata z knihkupeckého trhu, než bude projednána řada žalob proti Olbrachtovi.“¹⁸

Právě tento článek odstartoval následnou diskusi, do níž až po velmi dlouhé době zasáhne vlastní obhajobou sám

¹⁶ Četnický obzor. Roč. 14. Č. 9, 1.5.1933, str.72.

¹⁷ tamtéž

¹⁸ tamtéž

Olbracht, spíše než obhajobou, tak vysvětlením a ozřejmením některých věcí, které mu zde byly a dále ještě budou vyčítány.

Článek¹⁹ navázavší na Četnický obzor byl uveřejněn v agrárnickém deníku Venkov, v němž autor s podpisem Hlas z Podkarpatské Rusi uveřejnil příspěvek s názvem „Naši o nás a proti nám“. Příspěvatel v úvodu útočí na čtenářovy city, neboť si stěžuje na podmínky, které na Podkarpatské Rusi panují, a s povděkem by chtěl reagovat na další knihu, která byla o území, na němž žije, napsána. V závěru prvního odstavce však již optimistický není a začíná potenciální nadšení z Olbrachtovy knihy brát jako „chybu lávky“²⁰. Zaútočí proti Olbrachtově schopnosti shánění podkladů k novému románu a upozorňuje na Olbrachtovu neschopnost vytvoření si vlastního úsudku. Pisatel, zajisté Čech, dochází bleskurychle k závěru, že Olbracht chtěl poškodit české úřady a že jeho román je proti českému živlu namířen; „...zajde obyčejně do nějaké pochybné společnosti, do krčmy, kde při pohárku ...; ...tu dovidá se pěkné věci... A konečný úsudek? Tím jsou vesměs Češi vinni, ti to zde zavedli.“²¹ Tím však pisatel neskončil, ba naopak: „Spisovatel, český člověk, plivá jedovatými slinami po československém státním režimu a jeho zaměstnancích ...; to, prosím, čtou naši neinformovaní doma...“, neopomene však připomenout, že by mohlo dojít ke zpolitizování celé události a mohlo by dojít k mezinárodnímu výpadu proti ČSR: „... to čtou, ba přímo hltají naši „přátelé“ za hranicemi, radující se, jak jim sám český člověk pomáhá.“²² Autor si dále stěžuje, že v poslední době zasahuje do literatury „jakási rudá perverse“²³, která osočuje fungování státu, vyšší vrstvy. A to vše pod rouškou pouhé

¹⁹ Venkov. Roč.28. Číslo 107, 7.5. 1933.

²⁰ tamtéž

²¹ tamtéž

²² tamtéž

²³ tamtéž

závisti, kterou autor zdůraznil, přesto dochází k tomu, že tato rudá perverze není nic jiného než velkostatkáři a majitelé rozsáhlých panství. Právě pro svůj majetek mají mít možnost povalovat se po poloninách a odsuzovat toho nenáviděného buržoazního představitele, tj. četníka, kterého se „Hlas z Podkarpatské Rusi“ snaží bránit. (Ve stejném roce jako Olbrachtův „Nikola Šuhaj loupežník“ vydal S.K. Neumann knihu „Enciány z Popa Ivana“. Ostré kritice „Hlasu z Podkarpatské Rusi“ neušly ani „Enciány“. Stejně i v nich vidí buržoazní náhled na české úředníky na Rachovsku.)

Další část článku je konkrétně nazvána titulem Olbrachtovy knihy. Autor se tu pustil nejen do kritiky Olbrachtova ztvárnění osudů Nikoly Šuhaje a obrazu podkarpatských četníků, ale také do literární formy a literárního umu dikce Olbrachtova románu. „Hlas z Podkarpatské Rusi“ neustále opakuje stejná slova, neboť nazývání Nikoly Šuhaje prostým vrahem, lupičem bylo možno od začátku článku očekávat, přesto nazve Olbrachtův román hodně odvážnou poetickou licenci, čímž sám vyslovil názor, že Olbracht nemusel všude zobrazovat pravdu. Hlas se samozřejmě znovu musel zastat četníků, neboť jich několik Šuhaj zavraždil. V závěru příspěvku dodává vlastní současnou zkušenost z Koločavy, kde (Nikola Šuhaj): *„sympatie a národní vznícení proti utlačovatelům a českým pánům (podle knihy) Šuhaj po sobě - kromě snad několika bolševiků jeho zrna - nezanechal.*²⁴ Příspěvek ve Venkovu byl uzavřen velmi poeticky: *„Spisovatel Olbracht vystavěl Šuhajovi pomník z kosti zavražděných...“*²⁵

Následující článek uveřejnily Podkarpatské hlasy²⁶ jako fejeton, v němž autor podepsaný jako Sylvánus téměř stejnými počátečními slovy a prvními větami reaguje na vydání „Nikoly

²⁴ tamtéž

²⁵ tamtéž

²⁶ Podkarpatské hlasy. Roč. 9. Č. 105, 10.5. 1933.

Šuhaje loupežníka" jako článek vyšedší o tři dny dříve v agrárnickém Venkovu (viz výše). Sylvánus pravděpodobně nenašel jiná slova, která by použil, proto článek z Venkova téměř doslovně celý opsal - nabízí se druhá varianta, která je pravděpodobnější, že přispěvatel Venkova podepsaný jako „Hlas z Podkarpatské Rusi“ a přispěvatel Podkarpatských hlasů „Sylvánus“ je jedním a tím stejným člověkem, neboť rozdílů mezi oběma články je opravdu velmi málo.

1. června vychází překvapivý článek²⁷, který se jako první postavil na obranu Ivana Olbrachta. Pozoruhodné je, že snaha bránit Ivana Olbrachta vyšla z pera redaktorů Četnických listů, které jako Četnický obzor byly oborovými novinami. Již na začátku článku ukazuje autor, že literární dílo se „do jisté míry liší od skutečnosti“²⁸, ovšem zanedlouho upozorní na „zřejmou Olbrachtovu sympatii k lupiči“²⁹. Pisatel přiznává, že Olbracht misty křivdí četníkům, neboť jejich postavení v té době na Podkarpatské Rusi bylo těžké a že mnoho zločinů, které v oné době byly spáchány v okolí Koločavy, byly tehdy připisovány Nikolovi, avšak román není „vyličení historicky věrné a o činnosti četnictva na Podkarpatské Rusi měly by dáti spravedlivý posudek instituce jiné než pisatelé romantických povídek; ... tak se třeba dívati na román tento“³⁰. Četnické listy však nebránily ryze obecně postavu Ivana Olbrachta, ale zároveň se pustily i do kritiky článku uveřejněného v Četnických hlasech, který celou tuto debatu vyvolal. Četnické listy se domnívají, že příspěvek v Četnických hlasech neposloužil ani obraně četníků, ani nepoškodil Olbrachta. K tomu dodávají a uznávají, že „i v četnictvu nejsou samí andělé; svědčí o tom občas zprávy v novinách o soudních přelíčeních u vojenských

²⁷ Četnické listy. Roč.7. Č.11, 1.6. 1933.

²⁸ tamtéž

²⁹ tamtéž

³⁰ tamtéž

soudů a víme to i jinak"³¹. Přidávají ještě, že nelze soudit četnictvo podle „romantického výplodu“³². Zároveň autor upozornil na to, že Četnickému obzoru pramálo patří funkce obhájce četnictva, když již měl problém s předcházejícím případem a že v tehdejší době (1933) Četnický obzor uveřejňuje Četnické humoresky redaktora B. Mladého, v nichž jsou „četníkům připisována horší milostná dobrodružství; ... a také pijácká vášeň je v Četnických humoreskách vyličena slovem i obrazem mnohem nepříznivěji než v Nikolu Šuhajovi“³³. Článek je uzavřen konstatováním, že obhajoba Četnického obzoru četnictva příliš četnictvu neposloužila - méně by bylo více.

Další mnou registrované články pocházejí z doby po vyhlášení Státních cen za literaturu, které byly udělovány k 28. říjnu 1933.

Po vyhlášení Státních cen za literaturu pro rok 1933 uveřejnil deník *Expres* článek s názvem „Četníci jsou rozhořčení udělením Státní ceny Ivanu Olbrachtovi“³⁴. Autor připomíná, že zavraždění čtyřiceti osmi četníků živly, které byly spjaty s „ideálně vyličenu postavou Nikoly Šuhaje“³⁵, nezasluhuje udělení Státní ceny, neboť, jak říká, Četnická korespondence - tyto mnohé vraždy vzbudily v řadách četnictva hluboké politování a většina četníků má za to, že udělení státní ceny se stalo patrně omylem.

Teprve až 23. listopadu 1933 vstoupil do sporu o Nikolu Šuhaje sám Ivan Olbracht, když nechal uveřejnit vlastní článek „Loupežník Šuhaj a „rozhořčení“ četníci“³⁶. Tímto článkem chtěl reagovat na více předcházejících příspěvků,

³¹ tamtéž

³² tamtéž

³³ tamtéž

³⁴ *Expres*. Roč. 6. Č. 251, 6.11.1933.

³⁵ tamtéž

³⁶ *Čin*. Roč. 5. Č. 20. 23. 11. 1933, str. 459.

především na *Expres* z 6. 11. 1933, který zminil smrt 48 lidí rukou skupiny Nikoly Šuhaje. Dále se Olbracht pozastavil nad dopisem Rudolfa Krále, vedoucího Československé tiskové kanceláře v Užhorodě, jenž byl zaslán několika soudům na východě republiky jako reakce na teprve vznikající knihu. Již v tomto dopise upozorňuje Rudolf Král na zkreslená fakta a idealizaci Nikoly, proto Král hodlá napsat pravdivou monografii o skutečných činech Šuhaje. Olbracht vystoupil s jedním zásadním faktem, přesto že Král tvrdí, že mu je příběh velmi dobře znám, jmenuje Nikolu jako Vasila Šuhaje. Dále Olbracht cituje článek v *Četnickém obzoru* s podpisem rk a článek uveřejněný *Venkovem* s podpisem *Hlas z Podkarpatské Rusi*. Olbracht se pozastavil nad několika „fakty“ zmiňovaných článků. Nejprve, jak mohl vůbec Rudolf Král vědět, že se román o Nikolovi připravuje, a jak mohl zjistit, jak hodlá Olbracht Nikolu líčit; za druhé Olbracht předpokládá, že zbožné přání pana rk „podání mnoha žalob a zastavení distribuce románu“ nevyšlo jen z úst novinářských, ale podnět přišel z „vlivných míst užhorodských“³⁷. Tím odhalil Olbracht toho, komu šlo o stažení románu a o potrestání autora, k tomu ještě poznamenal: „Já totiž v rozhořčení četníků vůbec nevěřím. Leda snad těch, kteří mou knihu nikdy neměli v ruce a čtli jen články pana rk a Hlas z Podkarpatské Rusi. Proč by také měli být rozhořčení? Mým psaním o Podkarpatsku jest však rozhořčen někdo jiný. Jsou to větší páni než četníci. Ti, kterým záleží mnoho na tom, aby nikdo nepronikl za turistické krásy Podkarpatska, aby země zůstala neznámou pevninou, o níž se nikdo nedoví, co se tam děje a jak se tam vládne a kořistí, aby zůstalo vše při starém a nikdo aby se neopovážil rušiti přítmi, v němž se panstvu tak dobře žije.“³⁸ Ivan Olbracht se dále obhajuje tím, že nechtěl psát historickou monografii, proto je literární skutečnost od historické

---

³⁷ tamtéž

³⁸ tamtéž

skutečnosti úřadů rozdílná - a to právě na základě literární fikce. Neopomněl připomenout polemický rozkol mezi Četnickým obzorem a Četnickými listy, které správně pochopily význam literární fikce pro jeho román. Avšak jak sám uvádí, nevyužil jen literární fikce při konstituci svého románu, ale samozřejmě mnohé zdroje reálných faktů - např. zápisy z jednání chustského soudu, protokoly z výslechů Ivana Drače, Josefa Drače a Jury Drače ohledně vypálení jejich domu. Pokud nazval Olbracht četníky jako chásku úplatkářů, tak i zde má fakt, který vyšel ze skutečnosti, tím jest protokol jednání s Eržíkou, v němž je úplatek 30 000 maďarských korun opravdu uveden.

Posledním, mnou zaregistrovaným článkem z roku 1933 je Četnickými listy uveřejněný příspěvek „Opět Olbrachtův Nikola Šuhaj a četníci“³⁹. Z povahy článku vyplývá, že pomocí něj by chtěly Četnické listy debatu nad Olbrachtovým románem uzavřít. Úvodem poukazují na vývoj debaty do listopadu 1933 a připomínají snahu Četnického obzoru o ochranu dobrého četnického jména. Zároveň již mohou připomenout i Olbrachtovu, v Činu uveřejněnou, obhajobu. Na jejím základě mohou být Četnické listy již konkrétnější, neboť: *„Dnes, kdy spisovatel Olbracht uveřejnil v týdeníku Čin některá vysvětlení, resp. odhalení, aby objasnil vznik své knihy a původ kampaně proti knize, zdá se nám býti kampaň Četnického obzoru jasnější co do pohnutek, neboť vidíme její původ.“*⁴⁰ A v zápětí docházejí k určitému vysvětlení původu protišuhajovské resp. protiolbrachtovské kampaně: *„Je to důsledek spojení nynějšího spolupracovníka Četnického obzoru P. Svojšeho z Podkarpatské Rusi, kde byl také jeden čas redaktorem ČTK a právě vedoucí ČTK v Užhorodě Rudolf Král zahájil podle tvrzení Olbrachtova akci proti jeho knize dříve, než vyšla, a podezřívá téhož činitele, že napsal pod*

³⁹ Četnické listy. Roč.7. Č. 23, 1.12.1933.

⁴⁰ tamtéž

značkou „rk“ článek do Četnického obzoru po vyjití Olbrachtovy knihy.“⁴¹ Z čehož tedy plyne, že nejsou rozhořčení četníci, ale někdo úplně jiný a četnictvo slouží někomu jinému jako nástroj prosazování vlastních zájmů. V neprospěch protišuhajovské a protiolbrachtovské kampaně ukázaly podle Četnických listů dva fakty: 1) že Olbrachtovi byla udělena státní cena, 2) že získal nejvíce hlasů v anketě Lidových novin. Četnické listy na protiolbrachtovské kampani shledaly také jeden pozitivní motiv, bylo jím to, když Olbracht zveřejnil některé části protokolů, z nichž čerpal, a právě ty ukazují také na dobrou práci četnictva. V závěru článku poznamenávají, že četnictvo by nikdy nemělo být zatahováno do podobných patálií, které slouží neznámým cílům a jemu samému škodí.

Závěrem poznamenávám, že jedině, čeho bylo nátlakem na Ivana Olbrachta a československé úřady ostrými pseudopolicejními výpady dosaženo, bylo, že román „Nikola Šuhaj loupežník“ byl na nějaký čas stažen ze školních knihoven na Podkarpatské Rusi.

Na této Olbrachtově knize můžeme vysledovat velmi zajímavý efekt. Literární fikce zasáhla významně do reálného života, napomohla i zlepšení fungování podkarpatského četnictva (to byl také jeden z důvodů dlouhé diskuse - Olbrachtův obraz katastrofálního stavu četnictva na Podkarpatské Rusi.) Negativní reakce četnictva vycházela z nepochopení významu literární fikce pro beletristická díla, která jen částečně využívají skutečná fakta. O románu se opět počalo hovořit v roce 1946, kdy režisér Josef Miroslav Krňanský natáčel v Brdech a na Slovensku film na motivy „Nikoly Šuhaje loupežníka“.

V porovnání s postavami zločinců z Olbrachtových prvotin je postava Nikoly Šuhaje odlišná, Nikola není rozený

---

⁴¹ tamtéž

zločinec, byl to jen civilizací netknutý, pudový chlapec, kterého svedly doba a poměry k boji na vlastní pěst rvát se o svobodu a život; chlapec z lidu, kterého doba předurčí stát se živoucí legendou, lid si ho vybere za svůj mýtus, ochránce a spasitele. Zázračné prvky se vyrovnávají se skutečností a výmysl je zde podmíněn realitou. Autor toho dociluje výjimkou. Podobně jako v archetypálních situacích nezahyne Nikola kulkou, ale zabijí jej kamarádi sekerou. Olbracht pojal Nikolu jako typ nadosobního hrdiny, jeho tělo i duch splývají s přírodou⁴². Nikola je pojat jako zástupce své země, jako zosobnění celého kraje, zástupce názoru všech lidí, zosobnění stesku a utrpení zakarpatských obyvatel, tj. v osudu Šuhaje je něco víc než soukromý osud, je to osud celého ještě barbarského kraje v době přechodu od války k míru.

Olbracht pasuje Nikolu Šuhaje do pozice nadosobního typu, proto tak najednou začne převyšovat své druhy, proto je nadán nezranitelností, již mu dala typická vědma z lidu, proto není jeho zbojnickví sobecké, ale je *dobrodějným hrdinstvím ozářeným nadlidskou silou*⁴³. Právě tím se pokusil Olbracht učinit jedince nakonec *zbožněným symbolem, geniem loci*⁴⁴, jehož veškeré vhodně přisouzené vlastnosti se vzpírají všemu západnímu, všemu, co souvisí s civilizovaným světem.

Ruku v ruce jdou aspekty nadosobní s různými aspekty, které modelují a hnětou v oku čtenáře z Nikoly romantického protagonistu svého příběhu. Právě Jan Sedlák o něm prohlásil, že je romantickým typem - *romantické je to divoké opojení svobodou i životem, dobrodružstvím a odvahou, silou tělesnou a prostotou čistého srdce, romantická je marná touha po vyrovnání světového řádu, ta vzpoura proti pořádku*

⁴² Sedlák J. V.: Venkov. Roč. 28, 4. 4. 1933.

⁴³ tamtéž

⁴⁴ tamtéž

světskému⁴⁵, zároveň zde můžeme pozorovat, že v romantice je skryt dostatek mocných a hybných sil, které dovedou stvořit nové typy a právě ty dovedou velmi působit. Nikolova nadlidská postava, a přeci jen spjatá s lidem a spjatá se zemi nikterak neporušila vnitřní rovnováhu románu, není cizorodá. Romantický prvek doplňuje ještě velmi oceňovaný samotářský lyrismus, který vyzdvihuje Nikolu nad běžný knižní průměr první poloviny 30. let.

---

⁴⁵ tamtéž

3.5 Ivan Olbracht - „Hory a staletí“

Ivanu Olbrachtovi v roce 1935 vychází sbírka „Hory a staletí“. Olbracht ji zamýšlel jako završení podkarpatských reportáží, dovětek k Nikolovi a propracovanější studii pro vrchol své podkarpatské prózy.

Již název symbolizuje podkarpatskou mystičnost, tajemnost a dávnověké bezčasí či čas, který se již dávno zastavil a zůstal v minuvším dávnověku, jenž se zároveň mísí s ryzí přítomností. Olbracht sice připouští určitý posun v čase, posun k přítomnosti v poslední kapitole s názvem Země se nacionalizuje, ovšem i tak celé moderní jednání bylo tamějšímu obyvatelstvu nesrozumitelné, odtažitě, dokonce i nepřístupné.

Ve sbírce „Hory a staletí“ po drobných úpravách uveřejnil Olbracht i své předchozí příspěvky z knihy „Země bez jména“⁴⁶. Pozoruhodná kapitola jsou Loupežníci. Zde se vrací k námětu jediných podkarpatských hrdinů, jediných zastánců sociální spravedlnosti a skutečnými a lidmi přijímanými ideály celého národa. I přesto že je soud pokaždé odsoudil, lidový cit je vždy ospravedlnil a cítil v nich poslední naději, která může přinést spásu současnému⁴⁷ člověku. Celá kniha opět ukazuje na Olbrachtovu citovost, lidskost, na autorovo důvěrné soužití s podkarpatským lidem a zároveň zcela pragmaticky vystupuje proti sociální nespravedlnosti. Lépe řečeno vystupuje proti nespravedlnosti vůbec, která v sobě skýtá velké množství problémů, za jejichž odstranění Olbracht mohutnou literární silou bojuje. Knihu „Hory a staletí“ se rozhodl Olbracht napsat z několika důvodů, prvním z nich byl kulturní a politický posun od roku 1931, kdy začal tematizovat Podkarpatskou Rus v novinách a

⁴⁶ Vesnice jedenáctého století; Ti, o kterých tu bylo dříve slýcháno; Židé; Země bez jména.

⁴⁷ Oleksa Dovbuš, legandární podkarpatský loupežník žil v 18. století. Nikola Šuhaj zemřel v roce 1921.

následně knižně, a druhým, významnějším důvodem je dovětek k předcházejícímu románu „Nikola Šuhaj loupežník“. Můžeme vyslovit názor, že reportáže zasáhly do autorovy beletrie z podkarpatského prostředí. Reportáž využil ke zmapování prostředí - námětová a motivická průprava. Na straně druhé ovlivnila autorova próza i reportáže. Toto můžeme vypožorovat v druhém vydání reportáže Země bez jména - dochází zde ke stylistické proměně - namísto reportážního faktu využil Olbracht příběh, autorský dialog je zaměněn za dialog postav. Vývojové hledisko lze pozorovat na ose Boj o kulturu na Podkarpatské Rusi - „Země bez jména“ - „Hory a staletí“; Olbracht proměňuje kompozici, aby zvýraznil ideové souvislosti, ale především u něj dochází ke stylistické proměně. V popředí v místech, které dovoľovaly zepičtění a zdramatizování jeho vyprávění. Místo holého faktu používá příběh nebo jeho zárodek. Poslední verze reportáží z Podkarpatska je reakcí na „Nikolu Šuhaje loupežníka“. Skutečnost je zmytizována a zřetelněji se ukazuje přírodní zákonitost, která v průběhu času formovala život tamějšího člověka.

3.6 Ivan Olbracht - „Golet v údolí“

Měsíc duben roku 1937 je doba, kdy se ve svém díle Ivan Olbracht vrací na Podkarpatskou Rus - vychází soubor tří povídek „Golet v údolí“ - Olbracht ním uzavřel svou podkarpatskou éru, nejen literárně, ale také cestovatelsky⁴⁸, cesta Podkarpatské Rusi v Olbrachtově díle vyvrcholila a končí se - jsou to povídky Zázrak s Julčou, Událost v mikve a O smutných očích Hany Karadžičové. Všechny tři povídky jsou spjaty jednak místem děje - Koločava neboli Polana - a některými postavami, které přecházejí z jedné povídky do druhé, ať jako postavy hlavní či epizodické. „Golet v údolí“ se od předcházejících Olbrachtových knih však velmi výrazně liší. Krajinomalebný prvek pro Olbrachta tak typický se v „Goletu v údolí“ zcela ztrácí. Absence zachycení přírodních scénérií má však velmi podstatnou úlohu a zcela praktický důvod. A. M. Píša to popsal zcela výstižně: „... v této sbírce je téměř zcela potlačen krajinomalebný prvek, má to hlubší příčinu v samé povaze autorových židovských hrdinů, jimž, utkvělým jednak v shodu praktického povolání, jednak v představách náboženského mýtu, je přírodní krása kraje nejen zvyklá, ale přímo a příznačně lhostejná.“⁴⁹ Stručně shrnuto, tamější židovský obyvatel nehledá spásu v okolní přírodě, nevidí v ní jakoukoli nápomocnou ruku, tudíž se o ni ani nestará; proto Olbracht k dokonalému prokreslení povahy Židů využil i absenci přírodních scén. Tímto záměrem dále pokračuje ve svém stanoveném cíli - v hledání tajemství nečasové existence i duše⁵⁰. Jediným Olbrachtovým zájmem zde bylo hledání prapůvodu oné nekonečné síly, která udržuje již po staletí neměnná pravidla židovské vesnice, pravidla, která

⁴⁸ Na Podkarpatskou Rus se ještě Olbracht podíval, avšak již ne ze svého zájmu, ale pracovně, když v roce 1946 začal režisér Miroslav Krňanský natáčet film Marijka nevěrnice. Ivan Olbracht na filmu spolupracoval.

⁴⁹ Píša A. M.: Právo lidu. Roč. 46, 16. 5. 1937.

⁵⁰ tamtéž

nejsou nikdy zpochybňována a která jsou zakořeněna v Židech tak hluboko, že není možné jimi otrást. Všiml si i určité obranné hradby, která brání židovství před čímkoli cizorodým, co by mohlo narušit nadčasovou rituálnost - „Soběstačná odloučenost, v níž tito Židé žijí, staleté tradice zvyků, pověr i obřadů, na nichž ulpívají, víra v židovskou vyvolenost a v příchod Mesiáše.“⁵¹ Základem této knihy se stává anekdota, ovšem nikoli anekdota ulpívající na povrchu a zesměšňující, ale anekdota vycházející z grotesky a vstupující do nitra problému - viz povídka Zázrak s Julčou. Sestavení příhody je na povrchu velmi groteskní, když Olbracht vykreslil cestování obou cizinců s Bajnyšem Zisovičem, ale na pozadí můžeme vidět krutý boj o přežití a zároveň, pro „Golet v údolí“ velmi typickou věc - židovskou houževnatost vycházející ze lsti či sebeobelstění.

Zde Olbracht ukazuje velmi příznačnou vlastnost pro Židy - propojení židovské mystiky a chytrácké obchodní praxe; zároveň neopomíjí ani velmi tuhé rituální pověry, které dokáží Židé zužitkovat ve svůj prospěch - viz snaha vyhnout se manželčině milostné vášni (povídka Událost v mikve).

Závěrem bychom mohli k tomuto dodat, že vše se dá použít, zneužít a obejít - pro Podkarpatskou Rus velmi příznačný postup. Trilogie „Golet v údolí“ si však své vyvrcholení nechává až do závěrečné povídky. Olbracht čtenáře seznamuje s tuhým ovzduším talmudu, fanatických vášni a kleteb, světem řízeným náboženstvím. Ovšem překvapivě nic není tak pevné, aby nemohlo být zborceno - Hanele Karadžičová je vesnici vyvržena ze svého lůna, odchází do Ostravy za svým milým, stává se proti staletým neměnným židovským pravidlům a překvapivě ona je vítězem. Ivo Karadžič se snaží přesvědčit židovskou radu starších, neuspěje. Přistoupí k násilným krokům, nechá Hanele za finanční obnos hledat po Polaně.

---

⁵¹ tamtéž

V závěrečné scéně mu přicházejí na pomoc čeští četníci, kteří zasáhnou, a Ivo se konečně po násilném zadržení Hanelině setkává se svou milou. Působivé jsou závěrečné modlitby a loučení Polany se „zemřelou“ Hanele - vzbuzují dojem litanie za vyvrženou Hanele „A teď stála židovská chýše za chýší, a všude před nimi se shromáždily rodiny a muži volali hlasitými sbory, které se v sebe mísily: „... čisti budete a zproštění vši ohavnosti ... Tak Pán očišťuje Izrael.“ (Olbracht 1983, 226).

V příběhu je jasně zřetelné, jak se rozrůžňuje především mladá židovská generace - hnutím sionistů, socialistických sionistů a bezvěrců. Hanele nakonec tím, že se provdala za Iva, odpadlíka, přiklonila se k třetímu, nejradikálnějšímu typu.

Osamostatnění a únik hlavní hrdinky symbolizuje v díle především její obětí výkupu za obec z tápání, zloby, bezradnosti a zoufalství. Hanele se tak stává první, která v Polaně rozbíjí pouta víry, za což je potrestána celou obcí: lid postupně vyvrhuje Hanele ze svých řad za zpěvů pohřební písně.

3.7 Stanislav Kostka Neumann - „Enciány s Popa Ivana“

V létě 1933 se vydává na Podkarpatskou Rus Stanislav Kostka Neumann a na podzim téhož roku mu péči Františka Borového vychází první kniha s podkarpatskou tematikou - „Enciány s Popa Ivana“ s podtitulem „Letní dojmy z Rachovska“.

Zaměření Neumannovy knihy je turistickým směrem. Neumann je turista - pozorovatel, který zaznamenává to, co viděl a prošel. Náplní jeho knihy je dynamický popis.

Již v úvodu knihy píše o důvodech, které jej vedly k cestě na Podkarpatskou Rus: *„Nešel jsem tam pro politiku, která se lepí na paty sama, ani pro pamětihodnosti, které možno spatřiti na pohlednicích. Vyšel jsem si za trochou poezie a křehkého štěstí.“* (Neumann, 1933, 11) To už čtenáři naznačuje určitý úhel pohledu, jímž mu bude zprostředkován obraz Podkarpatska, neohlédne se za běžnými věcmi, ale chce přiblížit Podkarpatsko skrze své dojmy, skrze věci, jež se ho dotýkají a oslovují jeho samotného, tak i potenciální čtenáře.

Knihy je rozdělena na osm částí, z nichž dvě tvoří její rámeček - „Prolog“ a „Epilog“, dalšími částmi jsou: „Mračna a oblaka“, „Voda“, „Turisté“, „Pod Popem Ivanem“, „Lidé“ a „Na Okolu“. Již z názvu jednotlivých částí vycítíme přístup turistů, i když Neumann probírá tatáž témata jako Olbracht, všimá si i politických a sociálních témat.

Práci S. K. Neumanna se čtenáři zprostředkuje pohled básníka na Podkarpatsko. Již v první kapitole obraz hor podává jako antropomorfizované prostředí. Všimne si typické podkarpatské svatby; zajímá jej zanikající folklór; zaujme ho voda - vidí v ní živoucí společenství přinášející jednak život, jednak při povodních zkázu; k otázce turistického ruchu se staví odmítavě - vidí ho jen jako bezduchý zdroj

peněz, který vydělává na naturalistickém obraze lidské bídy - Neumann zde vystupuje se svými levicovými názory, podkarpatský člověk „je sám vinen svou nouzí a bídou, poněvadž nedovede pracovati a hospodařiti jako řádný lidský soumar ze století dvacátého“ (Neumann, 1933, 58). Třetí reportáž nejvíce ukazuje Neumannův názor. Podstata lidského štěstí má podle Neumanna vězet v symbiotickém soužití individualistických pudů s pudy sociálními, z nichž za určitého působení anarchistického hnutí má vzejít „anarchisticko-socialistický“ řád světa. Pozoruhodné je, že právě při výstupu na Popa Ivana jej napadaly takové myšlenky, že v něm začínala uzrávat anarchistická idea, kterou chtěl podat dál. Úvahy nad „anarchisticko-socialistickým“ řádem světa se stupňují a mění se ve velmi ostrou kritiku společnosti, v níž vládou „buržoasní zákon a podprůměrná inteligence moralistů“ (tamtéž, 63), sobectví a vykořisťování. Kritika společnosti je mistrně zakomponována do pasáží líčících krásu podkarpatoruské přírody. Neumann se kriticky vyjadřuje i o místní společnosti, která je ve své bázni a lenosti tak otupělá, že nedokáže ani zužitkovat místní bohatství, jímž jsou lesy.

Neumannovy politické názory však nejsou včleněny jen do jedné kapitoly, ale téměř do celé knihy - přichází na řadu i kritika ČSR. „Lidé“ je název předposlední reportáže či úvahy. Na počátku autor vysvětluje důvod svého příjezdu na Podkarpatskou Rus. Jel tam proto, aby unikl od kapitalistické společnosti, jel za společností nedotčenou vykořisťováním. I to se však mění s příchodem čtrnáctileté československé nadvlády. Zmiňuje se o projevu ministra zahraničních věcí Edvarda Beneše, který připojení Podkarpatska k Československu chápal a obhajoval jako kulturní mandát. Neumann ovšem viděl situaci jinak - neboť „sem česká buržoasie vyvezla kultury Pramálo a povznesení ještě méně, za to rozhojnila tu

vykořisťovatele, jimž jsou země i lid vydány v plen." (tamtéž, 92)

Jistě stojí za povšimnutí, že Neumann znal předcházející Olbrachtovy práce a dvakrát na ně reaguje - při pohledu na průmyslově ničený folklór poznamenává, že ve vesnici 11. století je vše možné, a v epilogu k „Československé cestě“ se pozastavuje nad situací Podkarpatska, které prožívá svůj boj za nalezení národní identity a loučí se s nim: „Na shledanou země, dosud konec konců přece jen bezejmenná!“ (tamtéž, 130)

3.8 Stanislav Kostka Neumann - „Československá cesta“

Deník „Československá cesta“ je zachycením putování Stanislava Kostky Neumanna po Československu. Kniha má tři části s názvy: *Opožděné jaro*, *Karpatské léto*, *Český podzim*. Její podtitul vymezuje čas - „Deník cesty kolem republiky od 28. dubna do 28. října 1933“. Původně nebyla „Československá cesta“ psána pro knižní vydání. Vycházela ve formě reportáží v Lidových novinách od května do listopadu 1933. Při otiskování v novinách byly reportáže - fejetony upravovány, aby nevyvolávaly svým obsahem spory, které by mohly být ryzím projevem autorovým vyvolávány. Neumann k tomu prohlásil: *„kdośi bdí nad mými rukopisy, aby nepošlo pohoršení v nedůtklivé demokracii, která nedovoluje novinám, co ještě tu a tam snese v knize“* (Neumann, 1952, 10)

Cestopisný deník v sobě nese určitý pohled na svět a také jeho obraz. Cílem cestopisu je „popis a reflexe procesu cestování, v němž se střetává cestovatel s novou, jemu neznámou skutečností. Téma cestopisu je založeno na časoprostorové odlišnosti ..., přitom důležitější než napětí vznikající geografickou vzdáleností je napětí kulturně civilizační“ (Peterka, 2001, 239) Cestopis využívá zážitky z cesty, kterou autor či pozorovatel vykonal, a to jak skutečně, tak neskutečně. Autor nejspíše cestoval, tj. pohyboval se, proto před čtenáři vystupuje svět představovaný v díle dynamicky, v úhlu pohledu se něco objeví a opět něco zmizí. V době od 4. června do 26. srpna 1933 v rámci své cesty Neumann putuje po Podkarpatské Rusi.

V cestopise zachytil zdejší stav a vývoj v roce 1933, kdy tu politická situace byla již klidnější a pomalu se stabilizovala.

Zdejší přírodní krásy vyhledávají turisté, a to nejen českoslovenští. Konec 20. let a téměř celá léta 30. se

vyznačují nebývalým nárůstem turistického ruchu, snahou turistů poznat tento (turisticky) zapadlý kout tehdejšího Československa - „Večer bylo v nádražní restauraci plno turistů ...“ (Neumann, 1952, 168).

Na rozdíl od Ivana Olbrachta, který na Podkarpatskou Rus jel dobrovolně a pobýval zde velmi rád, S. K. Neumann se na cestu musel uchýlit, neboť jej k tomu donutila finanční situace. Proto, chtěl-li si zajistit živobytí v nelehkém období počátku 30.let, naplánoval si cestu po republice, z níž by psal různé reportáže pro Lidové noviny. Teprve po návratu z cesty začal upravovat různé dlouhé fejetony a postřehy z cest pro knižní vydání, kterému bylo dopřáno vyjít v letech 1934 a 1935. Ani S. K. Neumann nebyl na Podkarpatské Rusi poprvé, jak sám píše, Karpatské Rusínsko⁵² navštívil již před rokem (roku 1932), napsal několik článků, ale jen odposlouchaných od Čechů v Čechách, proto se chtěl přesvědčit o pravé situaci na Podkarpatské Rusi.

---

⁵² S. K. Neumann nikdy nebyl stoupencem názvu Podkarpatská Rus, již v předválečné době se mu nejvíce zamlouval název Zakarpatsko či Zakarpatská Ukrajina, jenž dostane Podkarpatská Rus v roce 1945, proto si vymyslel svůj vlastní název, který v „Československé cestě“ používá, tj. Karpatské Rusínsko.

3.9 Karel Čapek - „Hordubal“

Od 27. listopadu 1932 do 21. ledna 1933 přinášely Lidové noviny jako četbu na pokračování román Karla Čapka „Hordubal“. Hordubal je první část trilogie „Hordubal, Povětroň, Obyčejný život“⁵³. Čapek nazval tyto tři romány jako noetická trilogie - rozvíjí zde otázku možnosti a způsobu lidského poznávání, otázku pravdivého poznávání a spravedlivého hodnocení člověka a jeho činů, otázku poznání podstaty člověka.

Navození představy mnohosti, plurality, si žádalo několikerý úhel pohledu - více žánrových forem a postupů. Čapek zde spojil baladu, kriminalistický příběh a soudní reportáž. Čapek tedy umě propojil velmi protichůdné žánry. Balada ozvláštnila básnickým způsobem banální případ a jednoduchou postavu horala Hordubala. Kriminalistické vyšetřování a soudní proces, zaznamenané se vši všedností a věcností, postavily k této baladě protiklad konkrétní a nebásnické reálnosti.

Po zaujetím techniky se zde Čapek obrací k elementárním životním hodnotám. Hordubal vypráví příběh podkarpatského sedláka Juraje Hordubala navracejícího se po 8 letech z Ameriky, kde byl hledat živobytí. Jeho manželka Polana již má nového životního partnera, jejich čeledína Štěpána Manyu, a Hordubalovi se začíná hroutit život před očima, nečekal, že by se něco takového mohlo stát, předpokládal, že na něj manželka celých osm let počká.

Kniha je rozdělena na tři části, koncem první části dochází k Hordubalově vraždě, Hordubal se předtím se Štěpánem nepohodl, tudíž podezření padá na čeledína (Čapek nikdy nevysloví, zda-li Štěpán je opravdu pachatelem). Druhá kniha je naplněna policejním vyšetřováním, kdy dva četníci,

---

⁵³ Za života Karla Čapka vycházely tyto tři romány zvlášť, až v roce 1956 v edici Miroslava Halíka vyšly jako jeden celek.

diametrálně odlišni, vyšetřují vraždu. Závěrečná kniha vypráví jednání soudu a vynesení trestů nad Štěpánem a Polanou za úkladnou vraždu. Noetický smysl shledáváme v úhlech pohledu na situaci. V první knize vidíme Hordubala z pohledu vesnice, jak se mění a ztrácí před očima, prožívá svůj vnitřní boj, pozorujeme jeho srdce z hlediska emocionálního; druhá kniha nabízí pohled na Hordubala a jeho srdce z pohledu kriminalistova, poznání pravdy se tak děje pomocí přesně vytyčených a exaktních metod. Třetí pohled na Hordubala je z hlediska institucionálního, soud jako společenská instituce a zároveň soud, kterým se projevuje mínění vesnického kolektivu, jeho morálního odsouzení Hordubalovy manželky Polany. Poslední věta románu se vrací zpět k lidštějšímu a zlidštělému popisu situace: *„Srdce Juraje Hordubala se kdesi ztratilo a nebylo nikdy pohřbeno.“* (Čapek, 1998, 133)

Zajímavou úvahu vznesl F. X. Šalda (Šalda, 1933, 247): *„Hordubal je balada obecná, která se mohla zdějstvovat kdekoli na světě, je-li v něm to Podkarpatsko jen cosi jako náhoda a dekorace“,* dodává však, že *„Hordubal je v první knize silná a krásná balada prózou“.* (tamtéž).

3.10 Josef Knap - „Pusztá“

Román „Pusztá“ Josefa Knapa byl vydán stejně jako „Golet v údolí“ roku 1937. „Pusztá“ přináší nové téma - zaobírá se českým osidlováním Podkarpatské Rusi, vznikem nové kolonizační vesnice a vztahy mezi lidmi v novém prostředí, v němž se rozhodli, že budou dobrovolně žít. Ovšem smělé plány jsou velmi rychle bourány syrovou realitou roviny rozprostírající se na rozhraní Podkarpatské Rusi a Maďarska. Očima mladého učitele Pluhaře pronikneme pod povrch kolonistů, kteří se velmi často cítí spíše jako vyhnanci. Josef Knap vycházel z uskutečněné pozemkové reformy, která koncem 20. let vytvořila na pomezí Podkarpatské Rusi několik českých kolonií: *„Pozemky byly převzaty Státním pozemkovým úřadem ke dni I. X. 1926 a prozatímně dány do nájmu dvěma českým zbytkovým statkářům v maďarské vesnici Boutradi (Botrágy) a ti na nich hospodařili až do I. X. 1928, kdy přišli první kolonisté.“* (Knap, 1937, 10)

Románem jako Ariadnina nit prostupuje postava z počátku neznámé cikánky, která si zde ve Staré Boutradi začne budovat svou kariéru, jak rychle se objevuje, tak rychle zase mizí a stále dokola. Její marnivý život je však uzavřen do kruhu, z něhož nelze vystoupit, podobně jako kolonisté, kteří paralelně s ní procházejí svým kruhem. Cikánce přezdívali Pusztá, jako by v ní byl zosobněn sám živel roviny, puszty, jejíž temný tón je v románu přítomen pod osudy celého kolektivu lidí. Jako paradox působí postava jednoho z kolonistů - vnuk vynálezce ruchadla Veverka - ani jemu se hospodaření nedaří, rozvoj hospodářství mu nejde kupředu, sám nemá ani na nástroje nutné k hospodaření. Vesnici potkávají mnohé jiné útrapy: spála, tyfus, sebevražda z psychického vyčerpání.

Sedmnáctá kapitola románu⁵⁴, jako jediná má název, je nazvána Óda na bláto, zde se Knap snažil vysvětlit a pravděpodobně i omluvit těžké působení lidí na pusztě. Vychází z Bible: *„I učinil, jak stojí v Písmě, Bůh oblohu, a oddělil vody, kteréž byly nad oblohou, od těch, kteréž byly pod oblohou. I stalo se tak.“* (Knap, 1937, 195), bláto jako živel nespravedlivý, ztěžuje lidem život - alespoň tak chtěl v závěru Knap vyzdvihnout lidskou odvahu kolonizovat Podkarpatskou Rus a mezilidské, ne vždy dobré vztahy vsadit jako výplod působení přírody.

Téma kolonizace nebylo pro Josefa Knapa novým, již v románu „Muži a hory“ vyšel ze stejné látky - *sociální a rodinné vztahy v poloninské pastýřské rodině*⁵⁵. „Pusztá“ však dotváří Knapovu kolonizační trilogii a ukazuje na nejtěžší životní podmínky.

Kolektivní hlavní hrdina ukazuje průkopnické poslání tamějších lidí setkávajících se s nepředvídanými a téměř nepřekonatelnými překážkami - *„Obrátit v ornou půdu kraj úrodný, ale záludný a nehostinný ... pokaždé zas břednoucí v moře bláta, takže je kolonizátorům znovu vždy vzdělávat jakoby močálovitou novinu!“*⁵⁶

Velmi důležitým motivem, který dokresluje typický obrázek, kterým se zaobírají všichni spisovatelé píšící o Podkarpatské Rusi, je propadání a vykořisťování od různých agentů a židovských lichvářů (viz prodej různého zemědělského náčiní).

Nesoudržnost a neudržitelnost půdy však v románu má i svou lidskou paralelu - rozdílnost lidí ve vzdělání, v povahách, odlišnost názorů, postojů, odlišnost v názorech na civilizační výtobytky - to vše v širé pustě bouří a vře v jeden dlouhý a vleklý vysilující zápas.

⁵⁴ Celkem má „Pusztá“ 19 kapitol.

⁵⁵ Lumír. Roč. 64. 1937/1938, str. 510.

⁵⁶ tamtéž

Jednoduchá povahokresba postav vychází z jednoduchosti a plurality vystižení studovaného procesu kolonizace, tudíž opouští dřívější postup zmapování každého jedince zvlášť. V závěru jsou však i stále rozdílné povahy lidí přiblíženy - dochází k částečnému stmelení kolektivu a vzniku nové sociální a mravní tradice na pustě.

Knap v „Pusztě“ dokumentuje. Hustě nanáší údaje o skutečnostech, reprodukuje cizí zprávy a svědectví a vypisuje výtěžky archivního studia, spolehlivá data o právních, hospodářských a finančních poměrech.

Na jedné straně přesná data, informace a údaje jsou na škodu básnické skladbě - postrádat lze tento moment v oblasti tajemného vztahu člověka k půdě. Knap nevychází z ruralistického vztahu člověk - půda, nezobrazuje těžké odpoutávání se postav od své domoviny či domovského lánu, více zobrazil těžké utváření, ba až dobývání a budování nového vztahu k půdě na novém místě.

3.11 Julius Komárek - „Lovy v Karpatech“

Postava českého přírodovědce, profesora na Karlově univerzitě, myslivce a lovce Julia Komárka není mezi běžnými čtenáři české literatury příliš známa. Komárek velmi často jezdil na Podkarpatskou Rus, ovšem nikoli jako zanícený spisovatel, ale jako vášnivý lovec. Vzpomíná, jak jej přátelé zvali na Podkarpatskou Rus jako lovce a dobrého společníka (Komárek, 1944, 9).

Jeho sbírka povídek s názvem „Lovy v Karpatech“ vyšla poprvé ve velmi složitém roce druhé světové války, tj. roku 1942. Komárek chtěl v těžkých válečných letech přiblížit laskavou oblast podkarpatských hor a ještě laskavějších lidí, přidat českému národu a především velké skupině českých myslivců na vlasteneckém citění a doufání v lepší zítřky.

Nesnažil se prosazovat jen jako spisovatel, jeho přínos s knihou „Lovy v Karpatech“ je ještě jiný, pro současného čtenáře bližší a příznivější motiv. Julius Komárek naspal tento soubor povídek postupně během 30. let 20. století, na Podkarpatskou Rus jezdil však v prvních letech po první světové válce. Již v této době si uvědomoval, že přírodu je nutné chránit, zasloužil se například o zákonnou ochranu medvěda brtníka na Slovensku (do té doby nebývalý počin). Ekologické vnímání a citění je jednou z velkých deviz Julia Komárka již ve 30. letech.

Komárek si všimá nejen lovu zvěře, ale velmi pečlivě, až téměř odborně botanicky, popsal rostlinstvo a veškeré zvířectvo. Při svých putováních po Zakarpatí si všiml lidí, jejich poměru k přírodě, vykreslení vztahu člověka k rodné zemi a okolí, v němž žije. Ekologický motiv vnesl až Komárek sám, tamější obyvatele ukázal z hlediska mateřského vztahu k přírodě a krajině.

Komárek je hodnocen především jako myslivec prvního řádu. Ale sám v předmluvě ke třetímu a čtvrtému vydání poznamenal, že se nesnažil napsat jen mysliveckou příručku, ale knihu pro široké spektrum čtenářů, kteří se chtějí s Podkarpatskou Rusí seznámit (Komárek, 1944, 7). V závěru knihy přikládá odborný soupis a popisky zvěře na Podkarpatské Rusi - „*Moje knížka je určena nejen lovcům a myslivcům, ale i všem přátelům živé přírody.*“ (Komárek, 1944, 259)

3.12 Tematika Podkarpatské Rusi v dalších dílech meziválečné literatury

V meziválečném období byla vydána velká řada knih, které se tématem více či méně zabírají, či využívají jako námět Podkarpatskou Rus. Mnohá díla ve své diplomové práci nevyužívám, nikoli vzhledem k jejich nezajímavosti, ale především kvůli chápání Podkarpatské Rusi, které se vymyká pojetí práce.

Za zmínku stojí osobnost spisovatele a lékaře Františka Skácelíka, který působil na Podkarpatské Rusi jako náčelník veřejného zdravotnictví pro Podkarpatskou Rus v roce 1919 a 1920. Tudiž je první českou osobností/spisovatelem, který ve svých dílech pojímá námět z Podkarpatska. Své zážitky uveřejňoval v novinách (Národní listy, Národní politika, Lidové noviny, Samostatnost, Fronta). V roce 1938 byla vydána sbírka reportáží „Oprášené listy“. Tři z těchto reportáží se věnují Podkarpatské Rusi. V reportáži nazvané Užhorod (vyšla 1919) si všímá nejmladšího hlavního města tehdejší poválečné Evropy, obdivuje jeho malost, zaostalost, nedovyvinutost, umě si všímá tradice - ta podle Skácelíka pokračuje, ale nepodněcuje k ničemu novému; pozoruje historii, která se však jen historicky tváří, ale nikdo z lidí žijících v Užhorodě ani vlastní historii nezná, lidé ji ani nechtějí znát. Ale jak Skácelík dodává, není se vůbec čemu divit - několik měsíců po válce v místech, kde lidé žijí v téměř středověkých staveních s otevřeným ohněm v místnosti (podle: Skácelík, 1938, 23).

Do mlýnice Podkarpatské Rusi přispěl i Jaroslav Durych svou sbírkou drobných próz „Kouzelná lampa“ vydanou v roce 1926. Jaroslav Durych jako vojenský lékař odešel otřesen

zážitky z první světové války do Přerova, kde provozoval soukromou medicínskou praxi, následně se vrátil k vojenskému lékařství a mezi lety 1921 a 1922 působil jako posádkový lékař v Užhorodě. Antonin Matěj Piša o jeho knize „Kouzelná lampa“ řekl, že je nejlepší jako vstupní brána do Durychova díla (Hořec, Praha 1993). Směrové zařazení knihy je velmi obtížné, můžeme nalézt prvky expresionismu, symbolismu, impresionismu i novoklasicismu. Sám Durych v předmluvě ke „Kouzelné lampě“ poznamenává, že se cítí unaven všemi -ismy a nechce být ani jejich vyznavačem (Durych, Brno 1996). Tematicky některé z těchto již básní v próze vycházejí z námětu Podkarpatska, avšak jejich směrová a tematická členitost je natolik rozdílná, že jsem je do diplomové práce nezahrnul. Podkarpatskou zkušenost však velmi vychvaloval, v dopisu adresovanému Otokaru Březinovi ze 14. března 1921 můžeme vyčíst: *„... zdejší působení ovlivnilo můj postoj a zaostřilo zrak v literárním vnímání...“* (Hořec, Praha 1993), avšak své užhorodské působení chápal více jako trest (tamtéž).

Josef Knap není z daného prostředí jen autorem románu „Pushta“. Prostředí slovenských a částečně podkarpatských hor zachytil i v románu „Muži a hory“ vydaném v roce 1928. Tuto knihu jsem do své práce nezahrnoval záměrně, neboť se Knap zabývá především osudy postav, jejich chováním a činy; krajina a prostředí působí jen jako dokreslení daného námětu.

Postava spisovatele Jana Vrby uvedla do podkarpatoruské tematiky nový rozměr, původním povoláním lesník nahlížel na přírodu a krajinu odbornýma očima. Ve svém románě „Duše na horách“ vydaném v roce 1931 vzdává hold podkarpatoruským lesníkům, jejich těžké práci a zároveň nekonečné tamější přírodě v oblasti Polany a okolí.

Zdeněk Matěj Kuděj je především znám jako velký cestovatel, tulák a bohém, kterého pro cestovatelskou dráhu předurčil rodinný osud, kdy se rodina velmi často stěhovala. Několik let pobýval na Podkarpatské Rusi, proto také v roce 1932 vznikl sociální román „Horalská republika“, který čerpá ze sociálních zápasů na Podkarpatské Rusi počátkem 20. století.

Žánrově zcela odlišně než všechny předchozí knihy působí sbírky pohádek spisovatele, učitele a etnografa Josefa Spilky. Josef Spilka se ocitl na Podkarpatské Rusi jako učitel ve slovenských třídách státní měšťanské školy v Užhorodě v letech 1924-1929. Zde se také seznámil s Vladislavem Vančurou, který na Užhorodsku sbíral materiál pro svůj román „Poslední soud“. Jako jeho nejranější soubor pohádek vyšla v roce 1939 kniha „Ivanko z polonin“. „Ivanko z polonin“ seznamuje klasickým způsobem s folklorem Podkarpatské Rusi a na jeho základě se vzniknuvšími pohádkami, které jsou plny písní. Spilka zcela akceptoval tamější sociální poměry a místní sociokulturní specifika, v nichž zachytil nejběžnější pohádky. Následující dvě sbírky pohádek „Tucet hezkých pohádek“ (1945) a „Pohádky z hor“ (1955) zapracovávají původní lidové motivy do aktuálního kontextu.

4.1 Podkarpatoruská krajina

V meziválečné době byla hlavním lákadlem pro většinu tehdejších návštěvníků a dobrodruhů vstupujících na toto území podkarpatská krajina, která obohacovala nejen o čisté přírodní scenérie, neznámá prostředí, ale o mnohými tajemstvími opředená a lidmi netknutá zákoutí, jež velmi dlouho krystalizovala. Podíváme-li se zblízka na jednotlivé knihy s tematikou Podkarpatic, zjistíme, že příroda není jen pasivní kulisou dotvářející prostředí, ale sama může zasáhnout a také zasahuje do jednotlivých osudů, aktivně dotváří příběhy. Výjimečně se také stává jedním z hlavních hybatelů děje či hlavním tématem.

Vycházejme z teorie literárního prostoru, že je to rámeček vztahů, v nichž něco trvá, nebo se děje (podle: Peterka, Praha, 2001). Přírodní prostor v našem pojetí však nemůžeme chápat jen jako pouhé dějiště, ale jako chronotop, tedy jako širší přírodně-společenskou situaci.

Podkarpatoruský časoprostor formuje člověka, lidské osudy, významně zasahuje do lidského počínání, mění dějiny psané lidmi. První plán přírodního koloritu, který utváří příroda, volně přechází do prostředí lidského. Tato fúze však nevychází z pouhé literární fikce, kterou by literáti využívali záměrně ve svých dilech, ale je dána sociokulturními a historickými determinanty formujícími se po dlouhá staletí vývoje Podkarpatské Rusi - tento fakt můžeme pozorovat u Olbrachta, Neumanna, Knapa a dalších. Jediný, kdo se z tohoto pojetí vymyká, je Karel Čapek, který v Hordubalovi volil podkarpatské prostředí jako neotřelou kulisu, dobově módní exteriér či pro většinu čtenářů neznámé prostředí. Exotičnost této kulisy však vychází opět z historického vnímání Podkarpatska, jako tajemného prostředí, které s sebou přináší roušku zahalení. Ale již F.

X. Šalda vznesl k volbě Podkarpatské Rusi v Čapkově díle námitku (viz výše).

Člověk je součástí přírody a příroda je součástí lidského bytí. Především v díle Ivana Olbrachta dosahuje tento soulad svého vrcholu. Olbracht dokázal přesně vystihnout moment spojení, ba až splynutí přírody a člověka.

4.1.1. Kompozice přírodního prostoru a mimoliterární prvky

Velmi významným aspektem zasahujícím do kompozice textu je záměr, s jakým autor vstoupil na Podkarpatskou Rus, determinace ovlivňující pojetí chronotopu v jednotlivých knihách.

Autorský záměr spoluurčuje odlišné zobrazení přírody v jednotlivých dílech. Připomeňme si, že se pohybujeme v několika rozdílných literárních žánrech: baladická próza, reportáž, cestopis (cestopisný deník), román, povídka.

Ivan Olbracht přijížděl na Podkarpatskou Rus jako její obdivovatel. Sepisoval postupně své zážitky do reportáží, které mu posloužily jako materiálový zásobník a příprava pro následující větší díla, hledal souvislosti, dotazoval se pamětníků, profesionálně historicky zkoumal minulost. Tím prohluboval svůj vztah k místu propojením historického bádání a literárního pozorování. Subjektivní pozorování současnosti jej dovedlo k diachronnímu náhledu na minulost, která však nebyla tak dávná a volně prostupovala v současnost.

Vladislav Vančura navštívil Podkarpatskou Rus několikrát, je to období jeho soukromé lékařské zbraslavské praxe, konkrétně léta 1926, 1927 a 1934. Koncem 20. let, kdy román „Poslední soud“ vznikal, se u Vančury projevuje plné ovlivnění moderními uměleckými směry, které dosahují vrcholu v dominanci vznosného a náročného jazyka, čímž vzniká kontrast mezi mentalitou rusínského pastevce a realitou současného velkoměsta.

Druhá cesta Stanislava Kostky Neumanna byla motivována účelově, vznikl při ní cestopisný deník „Československá cesta“. Neumann nepátral po hlubokých historických

souvislostech, nezajímala jej minulost, která předcházela syrové současnosti. Byl básníkem, který čerpá z okolí to, čím jej může časoprostor v daném okamžiku oslovit.

Ani jednoho z našich nejvýznamnějších spisovatelů 20. století Karla Čapka neminula tematika Podkarpatské Rusi. Toto téma zvolil Karel Čapek záměrně, svou syrovou elementárností jej Podkarpatská Rus přitahovala. Ve zkoumání problematiky lidského poznání a hodnot přirozeného bytí hledal Čapek východisko ve „filozofii praktického života“ a *„odvracel se od velkých myšlenek k jednotlivým faktům a k účinnému jednání, z této filozofie praktického života čerpal otázky po hranicích lidského poznání a po morálce lidských vztahů.“* (Pohorský, Praha 1974, 243) A právě prostor pro oproštění se od civilizovaného světa, opuštění nabubřelých měšťáckých osudů a nalezení archetypální podstaty lidského jedince umožňovalo nedotčené, mýticky tajemné, a i přesto výborné jako projekční plátno, prostředí Podkarpatské Rusi, v němž mohl ukázat základ lidského jednání bez zbytečných okolků.

Představitel ruralistického proudu české literatury Josef Knap studoval v historických dokumentech, pátral v archivech, pročítal hospodářské zprávy. Ovšem tematicky námět vztahu člověka a půdy nemohl čtenáře strhnout tolik, jako propracovaný a se stejnou pečlivostí vystavěný příběh o podkarpatském zbojníkovi. Knap přesně věděl, jak tamější život vypadal, na Podkarpatskou Rus podnikl několik studijních cest, zachvátí čtenáře svou niterností, budováním vztahu nově příchozího člověka do neznámého prostředí a jeho postupné sžívání s novým zdrojem obživy. Intencionalita Knapova románu „Pusztá“ je položena v duchu ruralismu na zobrazení psychosociálních vztahů člověk - půda, člověk - člověk.

Julius Komárek jezdil na Podkarpatskou Rus jako přírodovědec a jako vášnivý lovec, to také dotváří obraz přírody, která je pro něj a priori přírodní krásou, zdrojem obživy a vědeckého zkoumání a zároveň prostředím k uvolnění, do nějž se uchyluje pro klid, čistotu a neporušenost, neprovádí zběsilé objevy, neohromuje svými pozorováními. Jen jako oko kamery sleduje a zprostředkovává čtenáři to, čeho je svědkem.

5.1 Prostor lidského života

Podkarpatská Rus z hlediska obyvatel byla velmi zajímavou etnickou směsí - proto si ji všichni autoři všimají. Zachycují napětí mezi skupinami obyvatel, jejich sociální postavení, ekonomické problémy, boje za práva a svobodu, doufání v lepší zítřky.

Podkarpatská Rus je životním prostorem nejen původních rusínských kmenů (Bojků, Lemků a Huculů), ale také po válce příšlých Maďarů a Čechů, dále pak ještě Rusů. Každá skupina obyvatel měla jiné společenské postavení; Rusíni jako původní obyvatelé, jež se měli stát lidmi ovládanými, Maďaři jako bývalí správci země a v poslední řadě Češi jako nastupující vládcí Podkarpatské Rusi, tj. především vládnoucí a úřednická vrstva.

Významnou skupinou obyvatel byli Židé, kteří podle všech autorů vytvářeli šedou ekonomiku.

Člověk však vždy zůstane člověkem, který prožívá svůj boj, chce žít v souladu s ideály svých předků, v souladu s přírodou. Právě Podkarpatská Rus a její osudy nám ukazují, jak těžké je nalézt souzvuk mezi lidmi a přírodou.

6.1 Básník reportérem (Stanislav Kostka Neumann)

*Vysoko uprostřed lesů stojím o šedé dubisko opřen,
přišel jsem z bláta dědiny sem, kde trpytí se bílý
sníh,
kde křesťanů bůh je neznám zcela a každou haluzí
popřen,
kde na čerstvou stopu zvěře táhne dech míru po vrších.*
Stanislav Kostka Neumann

V osobě Stanislava Kostky Neumanna se nezapřelo poetické jazykové vyjadřování ani v epických žánrech, jakými jsou reportáž a cestopisný deník. Vnímavé oko básníka však dokáže zachytit mnohem více a zároveň čtenáři přiblížit prostor barvitěji a plněji.

Společným rysem obou žánrů (reportáž, cestopis) je snaha podat očitě svědectví, ať už o aktuálních společenských jevech, či o nově objevovaném zeměpisném prostoru, příp. osobní záznamy pořizované v krátkých intervalech a bez časového odstupu (podle: Peterka, Praha, 2001). Deník, příp. cestopisný deník, vychází z velmi těsného vztahu autora a textu, v některých případech bychom mohli hovořit i o opačném vztahu text - autor, tento vztah spočívá v tom, že „text je přímou, časově bezprostřední reflexí“⁵⁷ ovlivňující i zpětně autora v dalším přístupu k zaznamenávání vlastních zkušeností.

Neumann přijel na Podkarpatskou Rus vlakem a ve snaze přiblížit tamější prostředí vychází z přirovnání podkarpatské přírody k Posázaví, nepochybuje, že dojde v zájmu civilizace k porušení panenského kraje, jež je schopno pohltit vše, „v jeden jediný veliký podnik obchodní se promění celý kraj“ (Neumann, 1933, 10). Na současné Podkarpatské Rusi vidí sice nejen pěkné dojmy, ale také to horší, i když neporušenost je pro něj cennější „enciány, enciány... Vaše listy a lodyhy jsou drsné, nevzhledné, opředené smutkem chudobných, ale hluboká

⁵⁷ Karfik V.: Česká literatura. Roč. 39. 1990, str. 258.

modř vašich kalichů květných má hrdou poezii otužilých a dobrých." (tamtéž, 11)

Příznačný jevu, který nemohl zůstat u Neumanna nepovšimnut, bylo počasí, ovšem jako básník dokázal s lehkostí citlivě vystihnout nejen povětrnostní podmínky, ale také hutností výrazu vlastní stav, který volně přechází na čtenáře. Námět deště, potažmo vody, je pro Neumannovy zápisky typický, ať již jako voda stékající po střeších, voda valící se okapovými trubkami, tak i jako křišťálově průzračná voda razící si svou cestu prudkými horskými srázy: „Mračna se válejí a deště se řinou už téměř celý první týden ... rozhlas hlásil na východě republiky slunce, a ty vidíš stále jen mračna a oblaka, mračna a oblaka, Vysoké Tatry jsou v mracích, nad rumunským územím, jímž projíždíš, je zataženo, a - marná naděje - také mezi karpatskými horami plynou šedobílé závoje a po jejich hřebenech se převalují tmavošedé obludy." (tamtéž, 15) „Oblačná proměnlivost a nepřetržitá hra jemného šerosvitu, odehrávajícího se na modru i zeleni, je tichá báseň sama pro sebe, zdánlivě monotónní a přece neskonalé rozmanitá." (Neumann, 1952, 152). Miluji, odjakživa jsem miloval vodu, ... jen jako básník, který v zápasu s civilizací měl tu a tam kdy milovati přírodu.... Tady však není voda tajemný živel. Všecka čistá a průhledná, mělká a ubíhající, neláká tě pohádkou šeré hlubiny, nevyzývá tě k snění, nepodobá se pubertní dívce ani těhotné ženě, nepromlouvá úlisně k sebevrahům - je chlapská, i když jen bublá .... Cvrliká, zpívá, bublá a šumí, stále čistá a svěží, nestává se nikdy únavnou, nezevšedňuje, láká vždy znova a na každém kroku." (Neumann, 1933, 38) „Černá Tisa neposedně poskakuje mimo nás, veselá a čerstvá, z každého úbočí a z každé stráně tryskají, ženou se, padají drobné potůčky, bystřiny, prameny..." (tamtéž, 115)

Snaha oslovit co nejvíce smyslů vedla Neumanna k co největší barevné obraznosti, snaha vyvolat co nejbarevnější

obraz, který by čtenáře připoutal k textu a zároveň mu co nejnápadněji demonstroval, jaká je Podkarpatská Rus, že nemusí být jen tmavá, ale že dokáže nabídnout i pestrou škálu teplých odstínů *„kropící všude mladou zeleň, mají překrásně fialově modrou barvu .... zlaté růžice upolínů* (Neumann, 1952, 149). *„Pro krásu svých kalichů modrých a hudbu svého jména srostly jste s mými vzpomínkami, enciány.“* (Neumann, 1933, 12)

Do svých popisných pasáží si Neumann z přírodní lyriky odnesl velkou invenci básnických přívlastků *vzdušná láva slunečního jasu*, neobvyklých slovních spojení a pro básnické umění typický prvek a tím je opakování za účelem zdůraznění, případně jako prostředek gradace.

Pasáž o vodě uzavřel Neumann konstatováním, v němž však složil velkou poklonu tamější přírodě *„Nahlédli jsme do poezie střeoevropského pralesa a neradi jsme se s ním loučili.“* (tamtéž, 46)

Častým prostředkem Neumannových vyjádření je personifikace, v některých případech až antropomorfizace. V úvodu svého horského putování seznamuje čtenáře s okolím slovy *„Mračna a oblaka ....., převalují se, trhají na hřbetech a vrcholcích, splývají a rozcházejí se, táhnou a krouží, vymočí se na město prudkým lijavcem, propustí náhle vzdušnou lávu slunečního jasu...“*(tamtéž, 21). *„Teď však, prozatím, odpočívají Karpaty pod širou proměnlivou oblohou jako olbřímí stádo pravěkých oblud, sytých, dobráckých, podřimujících...“* (tamtéž, 17)

Otázka člověka na Podkarpatské Rusi byla pro Neumann velmi zajímavá, jako stoupenec levicových názorů si musel povšimnout lidské bídy, utrpení a nevyspělosti, kterou zmapovali všichni čeští autoři, kteří de facto přijížděli z relativně vyspělého světa.

Sociální postavení člověka bylo velmi tiživé a Neumann jej chápal jako neustálý proud vykořisťování lidského

jedince, který ve své neznalosti je zmítán západními vymoženostmi a právními kličkami, jež byly pro lidi, jak, Neumann reagoval na jednu z Olbrachtových reportáží, z 11. století nedešifrovatelné. I přesto si však Rusíni nedali oním anarchisticko-buržoazním řádem vše vzít. Místní folklor zůstal zachován i přesto, že se stal terčem lukrativního exportního zboží (viz výše).

Při interpretaci lidského prostoru v díle Neumannově bychom měli vycházet z rozdílu v podání v jednotlivých jeho knihách. „Československá cesta“ jako deník průběžně ukazuje lidský element tak, jak se s ním Neumann setkával. „Enciány s Popa Ivana“ mají jednu kapitolu nazvanou „Lidé“, jež je systematicky věnována člověku.

V „Československé cestě“ začíná Neumann u folklorních tradic (svatba), zajímavého kulturního zážitku - židovské divadlo - *„... a tak to bylo jako kdekoli u nás na periferii nebo na vesnici na kočovném představení, jen trochu improvizovanější a špinavější...“* (Neumann 1952, 138). Velmi zajímavé jsou informace ohledně českého živlu na Podkarpatsku (český hostinec, český turistický dům). Neumann však zůstává velkým skeptikem, neboť v každé větší zmínce o Češích polemizuje, zda bylo připojení Podkarpatské Rusi k Československu v roce 1919 tím správným krokem *„Rachovsko není nejzuboženější kraj karpatský, ale přijeli sem Čecháčkové, kteří četli o bídě rusínského lidu a chtěli si tu polechtati nervy drásajícími obrazy; byli zklamáni...“* (Neumann, 1933, 57).

Ani v otázce těžkého života nezůstává čtenáři nic dlužen, ve snaze v co největší působivost používá velkou řadu obrazů: *„... téměř čistý obraz pastevecké prakultury přírodního národa, živý a přirozený do všech detailů... zdejší život salašnický je život chudiny...“* (Neumann, 1952, 157) Chudoba se projevuje nejen na vesnicích, ale i v obrazu měst: *„Chust, bývalé podhradí, je veliké, nevzhledné místo...“* (tamtéž, 202),

„Kromě starých chat huculských je všechno ostatní zevně ohyzdné...“ (tamtéž, 173). „Po roce 1929 je to rozhodně město zchudlé a živořící,“ (tamtéž, 174) tak poprvé uvedl Neumann nezáviděníhodnou situaci v době velké hospodářské krize, kdy došlo k masovému propouštění zaměstnanců, inflace, devalvace měny - což opět nazývá Neumann jako výmysl západního světa, který nemůže ve vztahu k podkarpatskému životu dost dobře pochopit, neboť vzájemná paralela mezi živořícími Rusíny a velkou hospodářskou krizí opravdu příliš velká nebyla, „obecný krach hospodářství nedovolí jistě ještě dlouho, aby všechny pozoruhodné přírodní krásy a zajímavosti Zakarpatské Ukrajiny byly přístupny i netrénovaným turistům...“ (tamtéž, 186).

Téměř v závěru si Neumann položil zajímavou otázku, na niž neznal odpověď, ale čtenáři posloužil jako dobrý námět k dalšímu zamyšlení, případně jako jeden z motivů, proč se vydat na Podkarpatsko. Neumann se pokoušel najít výsledek antagonismu mezi tehdejší situací na Podkarpatské Rusi a civilizačními tendencemi: „Nevím tedy, je-li tato mladá země ohrožena rychlejším zestárnutím, bude-li ponechána v dnešním stavu, nebo dobytá zištnou civilizací.“ (tamtéž, 215)

Klasické téma pro Podkarpatskou Rus byla otázka národnosti, státní příslušnosti, židovství, náboženského soužití. Neumann jako básník však nerad vystupuje v otázce přímo politické, židovství ukáže takové, jaké je, představí židovské zvyky a svátky: „Dojem byl silný a podivný. Nerozumím ničemu z dnešních židovských ceremonií v modlitebnách ... mladí a staří Židé, s klobouky a čepicemi na hlavách, seděli tu na svých lavicích a židlích a brebentili své modlitby... (Neumann, 1952, 167) „Nastoupilo množství Židů ve svátečních kaftanech, bledí i rumění, kteří se tu byli poklonit jakémusi proslulému rabínovi.“ (Neumann, 1933, 100) Nejzajímavější myšlenku, kterou Neumann ohledně židovského náboženství vyslovil, a byl také jediný

z meziválečných autorů, kteří vtělili tento názor do knih, byl jeho názor na judaismus jako zdroj peněz: „židovské popstvo vykořisťuje ovšem svůj lid... takový proslulý rabin je bezedná kasa“ (tamtéž, 104), což vysvětluje jako panský nástroj dalšího ožebračování a spojení vládnoucí (české) vrstvy s rabíny: „...židovské náboženství tento věčný čachr s bohem podporuje.... neučí opovrhovat světskými potřebami“ (tamtéž, 105).

Otázka migrace a osidlování je pro Neumanna až druhořadá, zminil německou kolonizační vesnici, naznačil pár vět o rusínské emigraci do Čech, USA či do Ruska, ale nevěnoval této oblasti příliš mnoho prostoru z důvodu toho, že toto téma není viditelné, tedy takové, s nimž by se sám mohl setkat při svých toulkách. Jazyková otázka, tak často propíraná ze všech stran, je pro Neumanna také okrajovou, jako básník viděl to, co bylo kolem něho, do politických a jazykových sporů se nechtěl příliš vměšovat, národnostní otázku předkládá zcela jasně „že se pokládají za Rusíny, nikoli Rusy“ (tamtéž, 95). Zde můžeme i vyzorovat Neumannův informační růst, když v „Enciánech s Popa Ivana“ tápe v národnostním složení a příslušnosti, ale v „Československé cestě“ má situaci zcela vyjasněnu, když se dokázal přiblížit lidem a dokázal poodhalit nitro Rusínů.

Na několika místech si Neumann všimá zápasu mezi židovským a českým elementem, ovšem v závěru dodává, že z hlediska dlouhých tradic, kterých se židovství drží, a novosti Čechů na Podkarpatské Rusi, lze toto napětí očekávat. Ale jako důležitý hráč do sporu mezi Čechy a Židy vstupuje země, drsné a tvrdé podmínky však smývají vzájemné rozdíly a ať náboženské vyznání nebo moc plynoucí z výsadního postavení nedokáží narušit nutnost vzájemné pomoci a dopomoci do harmonického statu quo, „s dělným lidem židovským snášejí se tu Rusíni dobře, jako konečně na celém karpatském venkově; potřebují se navzájem. Zvláště od doby, kdy se neobyčejně

širí proletarizace Židů, dovedou obě strany v denním životě táhnout za jeden provaz proti pánům.... Antisemitismus by tu také nikomu neposloužil." (Neumann, 1952, 218)

6.2 Balada v podkarpatském prostředí (Karel Čapek)

Širá je polonina: tu onde smrky, velké a mocné jako církev, člověk by smekl širák a nahlas pozdravil.

Karel Čapek

Jak napsal F. X. Šalda v „Šaldově zápisníku“: „Hordubal“ je „balada, která oživuje klasický problém mezi lidmi, otázka citu mezi manžely, kteří jsou dlouho od sebe odloučeni; je to však baladická próza“ (Šalda, 1933, 247), která se mohla odehrávat na jakémkoli místě na světě. Podkarpatskou Rusí je dotvořena pouze exotičnost prostředí a jeho tajemnost, zprozaizován ve 30. letech moderní zájem o Podkarpatskou Rus, který se probudil i u Karla Čapka.

Co se týče přírodních motivů, těch v knize velké množství nenajdeme, přírodní rámec vychází z prostředí podkarpatských polonin: „... tráva hladká, klouzavá, kratičká, měkce se po ní šlape jako po koberci; dlouhá a lysá polonina mezi lesy, klene se široko daleko, nebe nad sebou...“ (Čapek, 1998, 47), to tráva tam nahoře, na poloninách, chutná docela jinak, kořenitě mateřídouškou“ (tamtéž, 40), „a zas kvetou v suti divizny, cesta se vytrácí v suché trávě a suché mateřídoušce tady ten balvan zarostlý jafurou, encián, jalovce a kraj lesa, suché kravince a opuštěná salaš...“ (tamtéž, 14) či opět téma bouře: „Bude bouřka, na jihu černá nebe, nedobré jsou bouře zdola.“ (tamtéž, 55)

Pro zobrazení přírodních scén Čapek využívá velmi často personifikace: „polonina lesy shrnula na bok“ (tamtéž), „ostružiní tě chytá za nohy .... jakoby tě sám les vyplivl“ (tamtéž, 46).

Přírodě jako rámci příběhu není věnováno příliš velké množství prostoru, neboť Čapkoví šlo především o rozvinutí noetické tematiky, jejímž hlavním nositelem je příběh a realizátorem člověk/postava.

Lidský prostor je vymezen několika postavami (Hordubal, Polana, Štěpán, Hafie), jejichž vzájemné vztahy procházejí zásadními změnami, ale zároveň si vycházejí vzájemně vstříc. Jejich vzájemné poznání se pokusil Čapek zobrazit, snažil se poukázat na jednotlivé povahové vlastnosti a odhalit profil člověka, který prochází „novým zrozením“. Jak jsem již uvedl výše, kniha je komponována jako pohled na člověka z několika úhlů, které se mají v duši čtenářově promítnout v jeden celek obrazu člověka zmítaného nenaplňovanou láskou, vztahem mezi soky a všeobecným odsouzením.

Čapek však podává obraz člověka nejen po „své“ noetické stránce, ale také jako postavu žijící na Podkarpatské Rusi, v Polaně, z níž čerpal některé realistické prvky, o nichž se velmi často ve spojitosti s Podkarpatskem mluvilo: „... ba, bývali to dřív koně ve dvoře! ale teď - traktor! Však prý statkář prodává louky: nač seno, nač koně, teď jsou mašiny -“ (tamtéž, 41). Středověké myšlení, které ovlivňovalo Podkarpatskou Rus po dlouhou dobu zmínil Čapek, když Hordubal nechal malou Hafii zasnoubit se Štěpánem proto, aby udržel klid v domě a legalizoval pobyt Štěpána v jejich hospodářství před očima veřejnosti: „Ne, já si to chci nahlas srovnat v hlavě. Ten trulant Hordubal důvěřoval Štěpánovi tak, že mu zasnoubil maličkou Hafii. Poslouchejte, to je hotový středověk - zasnuvat dítě!“ (tamtéž, 107)

Otázku mezilidských vztahů rozvíjí Čapek na několika místech, a to nejen jako vztah mezi Hordubalem a Polanou popsany pomocí lásky boží: „Ty červené tečky? Dobré to má Hospodin: dívá se dolů a řekne si, ta černá tečka tuto je nějaký Hordubal, ta světlá tečka tamto je Polana; musím se podívat, potkají se ty dvě tečky? či mám je k sobě postrčit prstem? (tamtéž, 47), případně jako pravý opak rvačka mezi Hordubalem a sousedem, který jej vyprovokuje k boji při hospodské pitce, když prohlásí nemístnou poznámku o sblížení Polany a Štěpána.

Při soudním líčení vstupuje na scénu otázka morálky: „Ale zato celá dědina proti Polaně. Špatně je na tom Polana... Ano, ano, dědina pochopila, že tady jde o věc morálky...” (tamtéž, 122).

Do vnitřního monologu státního zástupce vložil Čapek jednu z nosných myšlenek svého díla, jeho demokratické zaměření směrem k humanismu mu ukládalo zamyslet se nad vinou člověka a nad možností ho odsoudit: „Státní zástupce si je svou věcí jist, ale v tomto okamžiku váhá. Co já tady o hříchu? Soudíme duši člověka, či jenom jeho skutky? Pravdaže jenom skutky - ale což nepochodí skutkové z duše?” (tamtéž, 123) Zde Čapek vyslovil archetypální myšlenku lidského jednání, kterou bychom mohli shrnout do stručné věty, ale na níž Čapek chtěl demonstrovat prázáklad lidského konání a zároveň protiklad člověka a lidského jednání - podle zákona se soudí zločin, podle svědomí se soudí hřích.

6.3 Osud Rusínů ve světě (Vladislav Vančura)

Věci lásky jsou věci života.
Po čase zimním přichází jaro,
po beznaději vzniká naděje,
po hrůzách noci zasvítává den.

Vladislav Vančura

Explicitní časové zařazení románu uvádí Vladislav Vančura: „Je desátá, devatenáctého dubna roku 28.“ (Vančura, 1958, 11) hned v počátku knihy, chce čtenáře zavést do období postupného ekonomického růstu Podkarpatské Rusi, k němuž však podle osudu Rusínů příliš nedochází. Proto pokračuje emigrační vlna započatá již v 19. století.

Při úvaze nad „Posledním soudem“ bychom měli vycházet z toho, že se jedná o jednu z nejlyričtějších knih Vladislava Vančury, lyrizace je na takové výši, že lyrika nepohlcuje neuměle děj, ale vytváří zde ovzduší a zobrazuje vztah ke skutečnosti.

Lyrické motivy v knize jsou soustřeďovány do dvou základních center - prvním místem je řeka (Vltava), druhým místem je Podkarpatská Rus. Řeka - ta, jejíž břehy jsou dějištěm převážné většiny vyprávěných událostí. Toto ústřední postavení řeky jako hlavního dějiště není náhodné, Vančura prožil značnou část života u vltavských břehů, činí často Vltavu dějištěm svých vypravování. Vltava v „Posledním soudu“ je ovšem víc než jen lyrizující prvek, soužití s jejím tokem je osudné nejedné postavě z „Posledního soudu“; žebrák Ramus na jejím břehu žije, pozoruje okolní prostředí, lid; zároveň Vltavou román začíná a končí. Pilipaninec našel na vltavských březích svou lásku, pracuje na Vltavě jako piskař, tragický zločin se Pilipanincovou rukou odehraje také na vltavských březích; takovýto blízký, až důvěrný vztah má více postav z „Posledního soudu“. Jako zdroj lyrických motivů se Vltava ukazuje na mnoha místech knihy: „Pronesená slova odrážela se

v hladině slepoty, jako by šlo o verš od Homéra. Ale plachetnice chabého zvuku byla přistižena mohutným křižníkem čekání, který si přisvojuje všechny barvy." (tamtéž, 16) Nad hladinou Vltavy svítají jitra, žhnou letní poledne, jiskří večery, hučí bouře. „Táhlo na šestou hodinu a bylo slunné ráno. Dělníci pohrouzili dírkované naběráky až k říčnímu dnu, dílo pokračovalo." (tamtéž, 39)

Druhým, a pro nás významnějším, zdrojem lyričnosti je Podkarpatská Rus. Místo, odkud pocházeli všichni uprchlíci, kteří se v „Posledním soudu“ setkali v Praze, jejichž osud prostřednictvím Vladislava Vančury čtenář prožívá.

Vančura byl jedním z prvních českých spisovatelů, kteří jeli na Podkarpatskou Rus. Děj jeho románu se však do tamějších končin nepřesouvá a zůstává trvale zakotven v Praze. Představu Podkarpatské Rusi, jejích přírodních krás a ubohého, zastavivšího se života vnáší do děje osoby, které odtud pocházejí (Pilípaninec, Mejgeš a jeho dcera Iliadora). Krajina Podkarpatské Rusi však neztrácí ničeho na kouzlu i přesto, že děj probíhá na tak vzdáleném místě. Obraz Podkarpatska působí jako dějový a lyrický protiklad Vltavy. U čtenáře ještě více burcuující je to, že podkarpatská domovina není zprostředkována přímo, ale jen jako vzpomínky jejích bývalých obyvatel - tím obraz získává na mocnosti: „... uchrácené nebe a světlé zástupy andělů nad karpatským chrámem, hle, spanilé písmo, spanilé filmy, jež kostel vrhá do tmy! Ó vytržení, ó prsty, ó kladivo, které sochaří v těchto horách! ... Pozev krásy se opět ozývá, křídla vanou. Zvon, stádo, mrtví a děti ve spánku, krev a spáleniště, vše, co se stalo, vše, čeho žádáš, vstupuje na nebesa a padá dolů v sloupcích malátné a divé modlitby, ve zdviži hrozného ticha a mdlobného vytržení. (tamtéž, 96)

Místo, kam se odvracejí myšlenky všech vystěhovaných Rusínů, je karpatská vesnička Ljuta - rodiště Pilípanincovo, Mejgešovo a Iliadořino. Všichni po něm jako po své domovině

velmi touží, ale zároveň je tu sečná, druhá strana, kdy při vzpomínce na Ljutu přichází myšlenka zločinu, který tam spáchal Mejgeš a možná i Pilipaninec.

Onen dvoustranný obraz Ljuty přináší však do díla nový rozměr, lyrizující prvek v sobě nese ještě příznak dějového napětí. Představa rodné Ljuty, karpatských vrcholů a lesů se znovu vynořuje před činem, aby toto napětí bylo zvýšeno. Když je Pilipaninec rozrušen Dejmem, vzpomíná si na rodné Karpaty: „Karpatská jistota, dub z doby nájezdů, dub, který po osm století rostl uprostřed lesů, přehrozná víra v sekeru zastřela Pilipanince svým stínem.“ (tamtéž, 77)

Významnějším elementem než krajina a příroda je však pásmo postav. Tak jak pochází lyrika ze dvou center, tak stejně se k ní váží i postavy: postavy pražské a postavy rusínské. Postavy Mejgeše, Pilipanince a Iliadory jsou v Praze cizím prvkem, který se snaží Prahu opustit co nejdříve, vždyť jejich cesta nemá skončit zde, ale ve vysněných Spojených státech amerických. Všichni tři jsou v Praze menšinou, dokáží však z této své menšiny udělat původce celého románu. Jejich myšlenky se velmi často točí kolem zločinu, který se Mejgeš snaží skrýt a Pilipaninec se jím téměř vychloubá. Mejgeš je méně podnikavější, proto si na pražské prostředí zvyká jen velmi těžko, oproti němu Pilipaninec, mladík, získá práci a snaží se co nejvíce zapadnout i s myšlenkou odchodu do USA.

Pražské figurky jsou ponejvíce zastoupeny žebrákem Ramusem, sám Vančura jej nazývá zahradníkem děje, který působí více jako vypravěč než postava, a hvězdářem Weilem, který se jako Ariadnina nit proplétá skrze celý děj románu, jeho místo je však druhotné.

Zajímavé místo zaujímají ženské představitelky obou prostředí: pražská Odeta a ukrajinská Iliadora. Stojí v přímém protikladu, avšak jednu věc mají společnou - obě milují Pilipanince. V závěru románu však Vančura naznačuje,

kteřá z nich vzejde bliž k Pilipanincovi a bude mu stát po boku: „Hle, Pilipaninec, Iliadora a horská Rus, znějící jako housle.“ (tamtéž, 150)

Zajímavé je také porovnání dvou emigrantů - Pilípanince, kteřý se snaží se svým osudem něco dělat, teprve své štěstí očekává a dere se za ním, a na druhé straně postava Čapkova Hordubala, kteřý se vydal na dalekou cestu do USA a již se vrací z Ameriky, ale stejně chudý, jako odjížděl (=byl okraden). Zde vyvstává myšlenka pro čtenáře, zda je emigrace tím pravým řešením, zda situace nebude v emigraci také bezvýchodná.

Nejen rozdíly lze nalézt mezi oběma knihami, ale spojují je mnohé prvky, prostředí Podkarpatské Rusi - v „Posledním soudu“ je Podkarpatská Rus domácí kulisou, společným jmenovatelem, k němuž všichni emigranti mají společný vztah = domov, kteřý opustili, na druhé straně stojí Podkarpatská Rus jako Hordubalův domov, Hordubal pln očekávání se vrací po dlouhých letech odloučení domů, přeje si žít šťastný život i přesto, že mu emigrace dala „jen“ nové zkušenosti, svůj původní domov, kteřý opouštěl však najde radikálně pozměněn. Podkarpatská Rus zde také plní funkci domova. V „Posledním soudu“ je však prezentována jako společný motiv pro emigranty, v „Hordubalovi“ jen jako kulisa, jen společné prostředí, v němž se děj odehrává a z něhož vystupují jednotlivé postavy.

Významným společným prvkem je motiv zločinu, kteřý Vančura proplétá celým románem, avšak přímo nikdy nevysloví, Čapek si také nechává pro sebe, kdo vlastně byl v Hordubalovi zločincem a rozhrěšení má zůstat po závěrečném soudním stání na čtenáři.

Významné postavení mají v obou knihách ženy: Odeta a Iliadora svádějící boj o Pilipanincovu přízeň, jsou láskou ovlivňovány k dalším krokům, ale definitivní rozhodnutí je na

jejich mužském protějšku a v protikladu k nim stojí Polana, jejíž srdce nebylo připraveno na dlouhých 8 let čekání na manžela, a sama učinila závěrečné rozhodnutí. Polana si sama zvolila Štěpána, se Štěpánem promyslí plán, jak se Hordubala zbavit.

6.4 Hledání nového domova (Josef Knap)

Významný český spisovatel Josef Knap je tradičně řazen mezi ruralisty, tj. autory čerpající své náměty většinou z venkovského prostředí a hledající vztah člověka k rodnému prostředí.

Ani v případě románu „Pusztá“ tomu není jinak. Knap popsal nově vznikající československou kolonii na pomezí Podkarpatské Rusi a Maďarské republiky, což byla v tehdejší literatuře zcela ojedinělá látka ke zpracování. V případě, že se některý z autorů zabýval tematikou migrace a emigrace s námětem Podkarpatska, vycházel především z migračních vln z Podkarpatské Rusi (viz Čapek, Vančura) směrem do Spojených států nebo vnitrozemského Československa. Knap pojal tuto látku jinak, soustředil se na osidlování pustých podkarpatských krajin v meziválečném období Čechoslováky.

V románu „Pusztá“ můžeme vysledovat zajímavý jev, ruralisté zobrazovali vztah člověka a (rodné) půdy, Knap se zde však zaměřil na opačný jev, zpřetrhání rodných pout ke své domovině a pracné budování nového, niterného vztahu k neznámému prostředí, které je komplikováno z mnohých stran, především neutěšenými podmínkami zemědělských prací kvůli počasí: *„Bláto se položilo mezi ně a ostatní svět, s nímž ztratili spojení jako hrstka trosečníků na ledové kře ... ale pusztá tu ležela mlčíc na ně, jako taková žena, od níž se nikdy nedozvíš, co si o tobě myslí, udupaná od věků šedými rohatými stády, rozpraskaná letním žářem a šklebící se netečnými vodami bez odpadu z jara a pozdě na podzim.“* (Knap, 1937, 12) Český dech prahnoucí po případném návratu zpět do Čech visí téměř nad každým motivem jako Damoklův meč, čehož dosáhl autor malými, byť ve významové rovině velmi důležitými prvky: *„Už byl únor a mráz nepřestával sedět na rovině.“* (tamtéž, 36) A když není zima, přichází léto a opětovný povzdech nad zdejším prostředím: *„Už to nejde dál s tím*

suchem, změnila obsah řeči a odsunula si nějaké vlasy z čela. Jetel zrovna utíká z pole, takže za chvíli aby se za žvanec krmení platilo. Tady ta zem umí hořet, co?" (tamtéž, 120)

Knap dokázal čtenáři zprostředkovat situaci i mnohými přírovnáními: „Sníh ještě protáhl rovinu, jako smrt tělo nebožtíkovo.“ (tamtéž, 34)

Příroda neumožňuje ani podobné hospodaření jako v Čechách, musí se pěstovat jiné plodiny, i tím lidé trpí: „V mnohém se musí začít jinak. Potom ta věc akátů, samý jalový akát, strom nebo keře, a jenom akát. Pod přístřešky v Haranglábu nebo na lomenicích červené protáhlé lusky paprik a věnce kukuřičných klasů..." (tamtéž, 27)

Určitou apologii přírody zahrnul Knap do kapitoly Óda na bláto (viz výše), v této pasáži knihy opouští svou typickou epiku a vystupuje s rozsáhlým lyrickým pásmem: „Ale ty, nostalgická země, prastará, plochá země, země s cizím těžkým smutkem v středoevropských krabatinách, země pod křídly stepních studní, jako bys snila o návratu v náruč časů, dokud ještě se svými vodami nebylas odloučena od vod hořeních. Za šedých nocí v podzimu a před příchodem jara splýváte spolu znovu a znovu jako před stvořením světa, dvě temná moře nad sebou, moře roviny a moře oblak. (tamtéž, 195) „Pod cestami, jejichž koleje se neukládají na sebe, rozbíhajíce se do šíře jako Tisa za povodní, pod cestami, jejichž hluboké bláto s výkaly mísily paznehty šedého stepního skotu po věky věků.... a ve vzduchu mýtus Černého močálu a ve vzduchu bučení čtyř set krav, jež pohltila mokřina najednou .... ale pak se za nimi zavřel čas.“ (tamtéž, 196) V závěru Ódy na bláto vyslovuje Knap blýskání na určité zítřky, je již na čtenáři, zda přijme Knapovu skepsi či nikoli: „... za tebou, bláto hosszúgorondských cest ... než přijde asfalt.“ (tamtéž, 196)

„Puszta“ je však vystavěna především na lidském životě, mezilidských vztazích a formování mysli člověka v novém prostředí ovlivňované především těžkými přírodními poměry.

Knap nám zprostředkovává pohled na kolonii pomocí nově přišedšího učitele Pluhaře, který chce zachytit její historii, Pluhař sám do děje nevstupuje, pouze zprostředkovává pohled svýma očima.

Hned v počátku románu autor seznamuje čtenáře s jednotlivými postavami a jejich životním příběhem, jak se ocitli na Podkarpatské Rusi: *„Ale potom se o sobě navzájem dověděli to a ono, lezlo to z nich po kouscích a pomalu jako z chlupaté deky.“* (tamtéž, 20) Ještě v dobách vzájemného seznamování a poznávání svých nových sousedů všichni věří v úspěch jak hospodářský, tak i životní při obsazování nového místa. Do lidského života v době přelomu 20. a 30. let významně zasahovalo náboženství, čeští kolonizátoři nebyli výjimkou, hledali útočiště pod božími křídly, ale ani v duchovní otázce nenalézali na Podkarpatské Rusi uspokojení: *„Zrovna jako s Bohem, kterého mají helvítského tu všude; na tu a na onu stranu je vidět špička kostelní věže, ale ptej se, jakou to tam vlastně slouží mši ... takže tu máme být jako pohani, nebo co.“* (tamtéž, 27)

Židovská problematika prostupuje všemi literárními díly, která se dotýkají Podkarpatské Rusi, ani v „Pusztě“ tomu není jinak a jako obvykle jsou Židé zobrazeni především v negativním světle jako obyvatelé, kteří se pohybují na pokraji šedé ekonomiky, půjčují peníze či obchodují - proto je také obyvatelé české vesnice nechtějí přijmout mezi sebe, neboť se bojí o své již tak chatrné finanční zásoby.

Podkarpatská Rus se ujednáními Versailleské smlouvy stala součástí nově ustavené Československé republiky, proto do života lidí vstupoval vztah původního rusínského obyvatelstva a nově přicházejících Čechů, neopomněl tento fakt ani Josef Knap ve svém díle. Rusíni se jen neochotně

smiřovali s působením Čechů: „*My jsme tu doma, narovnávali se Rusíni, naše je to země. Děje jsou v proudu jako ledy při tání.*“ (tamtéž, 62) Neprobíhala jen vzájemná konfrontace a třenice, ale také vzájemná segregace: „*Kdo vyžírá? Češi vyžírají podkarpatský kraj, křičel Čěšok, jak byl v tom. Vzít flinty z války a hnát je ze země - když to chceš slyšet. Tito rusínští muži dali ve všem jindy na Liknoviče jako na předáka.*“ (tamtéž, 106) Opačná strana: „*... při tom rokování se Novotný dal slyšet, že Rusíni jsou zloději a podobně ... já že řekl zloději těm všivákům, těm kancům prolhaným?*“ (tamtéž, 112)

Svou tíživou situaci ve Staré Boutradi se obyvatelé snažili řešit všelijakými způsoby, svépomocí, finančními machinacemi a v neposlední řadě různými žádostmi na centrálních, pražských, úřadech, které jim jen v mizivém procentu žádostí vycházely vstříc.

Vše narušuje již jednou v Čechách vytvořený vztah k rodné půdě, který se musí budovat zcela od počátků se všemi nezbytnými miniaturami, které k němu patří. Člověk začíná žít zcela nový život od píky. Knap zobrazil ve svém dile velmi mistrně veškeré lidské psychické pohnutky, které ve velkém i malém množství dopadaly na kolonisty. V závěru románu Knap bilancoval a odhadoval, jak se může další osud kolonistů vyvíjet a označil syrovou situaci kolonistů jako pomalu se měnící a přecházející současnost do minulosti: „*Nechali svou minulost někde na druhém břehu a založili osadu ... všecko tu začalo tím, jak přišli, jako rozením světa. Ale teď už pomalu budou dostávat minulost, novou minulost, minulost tady ... Ale to už bude klesat do zapomenutí doba pionýrských lidí, kteří tu dnes ořou a sijí a rozkopávají hroudy, psi ... hrdinská doba.*“ (tamtéž, 215)

6.5 Pomezí mýtu a reality (Ivan Olbracht)

Na dile Ivana Olbracht musí každého čtenáře upoutat jeho široká mnohostrannost, bohatost a mnohotvárnost uměleckých forem a básnická obrazotvornost. Olbrachtovy knihy promlouvají také svou nenápadnou bojovností a útočností. Dojem neobvyklé plasticity, malebnosti a konkrétnosti je vytvářen dokonalostí výrazu a formy a jejich vzájemného souladu. Na tomto základě je tvořena jednota Olbrachtova zjevu prolínáním prvků poetických a žurnalistických. Středem Olbrachtova zájmu je člověk vsazen do svého velmi širokého prostředí se všemi překážkami a nástrahami.

Člověk je však zrozen na základě působení přírody a také do jejího rámce vsazen. Tato skutečnost je pro Olbrachta velmi významná, prostupuje většinou jeho děl a svého vrcholu dosahuje právě v podkarpatských pracích.

Na Olbrachtovy práce týkající se Podkarpatské Rusi musíme nahlížet jako na jeden celek, který má svůj prvopočátek v knize reportáží „Země bez jména“, přechází v románovou baladu „Nikola Šuhaj loupežník“, „Hory a staletí“ jako básnická úprava předchozích reportáží a jako epilog Nikoly Šuhaje a závěrečný vstup pod kůži podkarpatského lidu „Golet v údolí“. Příkladem nám mohou být „Hory a staletí“, při jejich pozorném čtení dojdeme k nutnému závěru, že byly přípravou ve svém prvním vydání k „Nikolovi Šuhaji loupežníkovi“ i ke „Goletu v údolí“, do nichž přešla část původních reportážních pasáží.

Všem třem knihám je společné také to, že na jejich pozadí se jako výrazný element projevuje nespoutaná zakarpatská, jak ji nazývá většina meziválečných autorů pohanská, příroda, která pomáhá sjednotit a prohloubit pohled na lidskou vřavu žijící na Podkarpatské Rusi.

Reportáž „Vesnice XI. století“ navozuje onu správnou podkarpatskou atmosféru, která však velmi názorně dokládá

obraz smutného, pohádkového a navždy zapomenutého ráje na konci světa, který snad ani nikdy světem nebyl. „Prales je smutný a zapáchá tlením. To proto, že je zde více smrti než života a živí nestačí požíratí mrtvé. Kráčíte-li po svěží měkkosti mechů, co chvíli se boříte do hrobů hnijícího stromoví, z umrlych těl svých dědů ještě zcela neztrouchnivělých se ke vzduchu divoce ženou houštiny maličkých smrčků a na starých pařezech rostou zahrádky keřů a květin. Je zde ticho; není tu zpěvného ptactva ani drobného zvířectva. Ale chcete-li z tohoto vlhce zeleného stínu dolů do údolí a vyměříte-li si, kudy třeba scházet, chraňte se vkročit na vyšlapanou pěšinu, která se vám uprostřed hvozdu zčista jasna a jakoby zázrakem - neboť ty se zde posud dějí - objeví, a zachovejte vytčený směr, třeba byste si v ruce se sekerkou musili klestit cestu suchými větvemi přehrazených přes sebe vývratů a prodírat se lesem kapradin a ostružiní. Neboť ta dobře vyšlapaná pěšina je zvířecí pěšina, ovšem nenastražil-li ji tu na vás přímo čert, kterého odtud ještě nikdo nevypudil, aby ji za chvíli nechal před nějakým černým močálem zmizet, a ukáže-li vám ji po půlhodině zas, aby vás po ní zavedl do studenosti úzkého skalního žlebu a k divokému potoku, kam se chodí napájet ti, kdož zde bydlí ... a budete-li po kluzkých kamenech sešplhávat jeho vodopády, budou se skalní stěny po obou stranách stále zužovat a poznáte, že jste se ocitli ve strži, kde někde přespává měsíc. A až nevědouce ještě, jak toto zabloudění do zakázaných krajů skončí, uvidíte přecházet ze zeleně do zeleně přes potok krávy, budou to ta nejkrásnější zvířata, která jste kdy zhlédli, a jejich zvonce se budou smát blízkostí lidí.“ (Olbracht, 1945, 9-10)

Významnou roli hraje příroda v románu „Nikola Šuhaj loupežník“, již to není jen prostředí, které rámuje lidské děje. Ivan Olbracht využívá přírodu jako nástroj k dotváření děje, jako významný doplněk, na jehož pozadí se odehrává

příběh vojenského zběha z první světové války „...v tomto kraji lesů, zvrásněném horami jako kus papíru, ..., žijí posud děje; ... V tomto kraji kopců na kopcích a rokli v roklich, kde se v tlejícím soumraku pralesů rodí prameny...“ (Olbracht, 1947, 7). Přírodu však nevyužil jen k dokreslení děje, ale jako významnou partnerku Nikoly Šuhaje. Do jednoduchého příběhu vložil Ivan Olbracht dosah zcela odlišný a nový; pochopil svou románovou baladu jako *velký dvojzvuk přírody a člověka, srdce a kraje, primitivní lidové mysli a nedotčených dosud hvozdů⁵⁸*, to doceluje Nikolu Šuhaje do básnické sytosti a plnosti, do melodické kouzelnosti plné zvláštní tajemnosti a skrytých sil přináššených báčorkovitým založením. Nikola Šuhaj je zcela ovládán širým povědomím jednoty se zemi, jejíž krev v něm koluje, je jakoby ztělesněním ochranného *přírodního principu⁵⁹*. V důsledku toho, že jej Olbracht pojal jako typ nadosobního hrdiny, jeho tělo i duch splývají s přírodou⁶⁰. „Nikola Šuhaj žije. Žije v těchto horách a s nimi. Bude žít. Neříkejme věčně, neboť tomuto slovu rozumíme dnes ještě méně, než mu rozuměli naši náboženští pradědové, a spokojme se s prostým slovem: dlouho.“ (Olbracht, 1947, 175)

Ivan Olbracht podává Zakarpatsko jako pustý kraj, jenž je ovládán přírodou, místo, které je útočištěm lidu svérázného, spjatého s téměř přírodním náboženstvím, kraj, jenž se bojovně vzpírá všemu západnickému civilizování, vši osvětě, hygieně a normám kulturního soužití. „V dusném tichu pralesů žije ještě starý Bůh země, který objímá hory a údolí, hraje si s medvědy v houštinách, laská se s kravkami uprchlými od stád ... dýchá do korun starých stromů, pije dlaní z pramenů, svítí z nočních ohňů ... prastarý pohanský bůh, pán lesů a stád, který odmítá spojovatí se s oním pyšným Bohem,

⁵⁸ Fraenkl P.: Naše doba. Roč. 40. 1932/33, str. 570.

⁵⁹ Sezima K.: Lumír. Roč. 59. 1932/33, str. 531.

⁶⁰ Sedlák J. V.: Venkov. Roč. 55. 4. 4. 1933.

bydlícím ve zlatě a vábí za pestrými stěnami ikonostasů, i s oním nevrlým starcem, skrývajícím se za ošumělými záclonkami purjochesů synagog." (tamtéž, 8)

V případě Ivana Olbrachta je nutné zmínit ještě karpatskou přírodu v jednom velmi důležitém pohledu - jako zdroj mýtu, který z románu vytváří románovou baladu. Mýtus vyhledává nevysvětlitelnost a tajuplnost, staví na bezčasí a sám nadčasovost vytváří - „a dole ... žijí vlkodlaci, kteří překulivše se večer po soumraku přes kládu, se mění z mužů ve vlky a k ránu opět z vlků v muže, zde se v měsíčních nocích mladé vědmy prohánějí po koních, v které proměnily své spící muže, a čarodějnic netřeba hledati za sedmi horami a sedmi řekami ve větrných údolích, nýbrž ty zlé možno potkati na pastvinách, jak sypou do tří dobytčích stop soli, aby zbavily krávy mléka, a ony dobré lze kdykoli navštívit v jejich chýších a odvolati od konopných trdlic, aby zařikaly hadí uštknutí nebo koupelí v odvaru z devíti bylin udělaly z dítěte neduživého silné." (tamtéž, 7)

Příroda zprostředkovávaná Olbrachtovým pohledem se stává součástí nejen prostoru, ale i časové roviny, která navozuje dávno uplynulou dobu, která se však usídlila i v přítomnosti: „Uvidíte-li někde v pralese karpatských hor, jak ze stráně do stráně a přes údolí jen desítky metrů široké letí zvolna krkavec a uslyšíte-li, jak mezi máváním křídly říká své pomalé k-k-k, jako by bylo vyslovováno odněkud z hloubky lidského hrdla, nevzpomínejte na to, čemu jste se učili ve škole, že jest krkavec pták v našich krajích již dávno vyhynulý. Zde jste právě před tím dávno; a jste tu před stoletími." (Olbracht, 1945, 9)

Místem děje se stává nedotčený kout Československa koncem první světové války a následného připojení k naší republice. Také Ivan Olbracht zmínil tento kout jako nábožensky sterilní, který si již po staletí hledá své místo na ose pohanství - křesťanství - židovství, „Nebot' v tomto

kraji lesů, zvrásněném horami jako kus papíru, který se chystáme hoditi do kamen, žijí posud děje, jakým se bláhově usmíváme jen proto, že se u nás nestávají již po staletí. Pruhy ranních mlh, ploužící se namáhavě po korunách smrků vzhůru do hor, jsou průvody umrlých, a oblaka, proplouvající nad úžlabinami, jsou zlí psi s otevřenými tlamami, kteří se za horou snesou, aby někomu ublížili. V dusném tichu pralesů žije ještě starý bůh země, který objímá hory a údolí, hraje si s medvědy v houštinách..." (Olbracht, 1947, 7)

Zákonitost přírody zformovala výrazně život člověka na Podkarpatské Rusi, demonstrovat tento jev můžeme na chladném, výstražném a pragmatickém přijetí Hanele Šafarové v rodné vesnici, aby se svým budoucím manželem oznámila rodině a celé Polaně, že se vzdává židovského náboženství: „Mrzlo a ranní Polana ležela pod sněhem. Vesnice byla pustá, neboť běželo-li z chýše do chýše rozedrané dítě, ať rusínské, ať židovské, vypůjčit si na lopatu trochu ohně, utíkalo sněhem rychle, aby bylo zas brzy v teple. Nad Šafarovým dvorem a jabloněmi letěly vrány. U okna, ne nad půltřetí pídě velkého a obráceného k východu do dvorku s jasanem, stál Pinches Jakubovič a modlil se, jsa zahalen v bíločerně pruhovaný talis ... ale těžká melodie smrti nabývá zvonkovým jásáním vrchu, zatlačuje je stále dále do sebe, pak se maličko pootvírá nebeská brána, veselá píseň od nich mezerou vklouzává, brána se zavírá a na světě zůstává jen temná, strašlivá melodie: Smrt! Smrt! Smrt! Zítřka? V Polaně?" (Olbracht, 1983, 178; 181)

Také mnou již zmiňovaní četníci se dostávají do křížku s přírodou. Jejich počínání při pronásledování Nikoly Šuhaje ovlivňuje i příroda, která je šálila mnohými znameními, aby vyprovokovala Šuhajovou přítomnost téměř všude a nikde, v období, kdy je celý kraj se všemi lidmi v čele s Nikolou Šuhajem jejich nepřítelem. Naopak Nikola, který je koncentrátem celého kraje splývá s přírodou a stává se její

součástí: „Nad Vučkovem zuřila bouře. Mocný Šuhaj se hněval. A ve svém hněvu byl strašný.“ (Olbracht, 1947, 183)

Podíváme-li se pohledem Olbrachtových očí na podkarpatské obyvatelstvo, spatříme cosi divokého a nevyzpytatelného jako je sama příroda. Olbracht mistrně vystihl kolektivní charakter pasivních, nedůvěřivých, náladových, málomluvných, odtažitých, ale vnitřně čistých zakarpatských horalů: „... mlčeli. V této zemi se mnoho mlčí. Hluboká horská údolí, kudy možno jiti hodiny a neslyšeti zvuků kromě šumění vody, pralesů, jejichž ticho neruší ani drobná zvěř, ani ptactvo, pastvy na horách, kde jen skot trpělivě chroustá stébla travin, lidi mluvit neučí.“ (Olbracht, 1947, 142)

Ještě těsnější spojení člověka s přírodou můžeme pozorovat ve spisovatelových obrazných pojmenováních v románu: Nikola jako rys, Eržika jako lasice či unikající rybka, Jura jako vlče; pojmenování, která nejen pojmenovávají, ale především charakterizují povahové rysy daných postav, zpřesňují a dotvářejí básnický účín.

Mýticko-realistickými prvky je opředena také samotná postava Nikoly Šuhaje: skutečného podkarpatského obyvatele opředl Olbracht legendárními vlastnostmi. Na záhadách je založena celá postava: nezranitelnost kulkou, magická moc jej zachraňuje, ale také mu občas ztěžuje život. Na jedné straně je Nikola osoba obdařená nadpozemskými vlastnostmi, jež se dokáže vymanit z jakékoli situace, ale na straně druhé legendární vlastnosti jsou limitovány zcela pozemskými prvky: láska k Eržice a touha oženit se s ní, klidně žít, prožít spokojený život na tomto světě. Tajemnost Nikoly Šuhaje charakterizují mnohé pasáže knihy: „Snědý jako strom v lese, ale ústa má maličká, rudá jako třešně, úzké obočí a jeho černé oči svítí jako to šábesové okno za jejich zády.“ (tamtéž, 186)

Určitou formou antagonismu mezi realitou a mýtem můžeme nalézt i v Nikolově smrti. Olbracht nás informuje o tom, že jako neohrožený hrdina, který je chráněn zázračným nápojem, nemůže být zastřelen kulkou, ale musí zhynout romantičtější smrtí, tj. rukou vlastních přátel, kteří jej zabijí sekerou.

Realita a baladičnost procházejí celým románem jako nit, která se nechce propojit dříve než v závěru: „*Nebot' na trávě zahrady četnické stanice leželi dva mrtví. Leželi proti sobě trochu křížem jako lovecká trofej a nohy Nikolovy byly položeny na bratrův život. Snad proto, aby byla zakryta strašná rána Jurajova, či že snad bylo tohoto odborného aranžování třeba, aby je oba bylo možno sejmut na jednu desku a obrázek aby byl hezký. Přes prsa mrtvých byly zkříženy dvě četnické karabiny a uprostřed nich byl na černé tabuli nápis křídou, nakreslený ozdobnými písmeny: Šuhajův konec - 16. 8. 1921.*“ (Olbracht, 1947, 222), teprve tehdy došel Olbracht k propojení legendárních a mýtických prvků se syrovou realitou, která dokázala Nikolu „vrátit“ na své místo na pozemském světě.

Momentu, kdy dochází k postupnému proměňování Nikoly Šuhaje z reálné postavy v postavu mýtickou, napomohl Ivan Olbracht odvyprávěním příběhu o legendárním karpatském zbojníkovi Oleksu Dovbušovi: „*Oleksa Dovbuš nežil v polovici osmnáctého století ... neloupežničil sedm let v kraji ... dokonce není pravda, že byl zastřelen ... rok 1745 jest pustá panská číslice. Oleksa Dovbuš nežil v žádném čase. Žil před tisíci lety, žil před staletími, žije dnes, bude žít zítra. Nebot' Oleksa Dovbuš není člověk. Oleksa Dovbuš je národ. Oleksa Dovbuš jest šlehnutí pomsty a divoká touha po spravedlnosti.*“ (Olbracht, 1947, 89) Jako byl Oleksa Dovbuš představitelem národní spravedlnosti, tak i Nikola Šuhaj se jím stal a právě Ivan Olbracht dokázal tento moment velmi

výstižně zachytit - „Tento Nikola Šuhaj je mimikry svého kraje.“⁶¹

Ivan Olbracht dokázal na románu Nikola Šuhaj loupežník velmi zajímavou vlastnost mýtu, a to, že mýtus dokáže propojovat minulost se současností a volně připojit i budoucnost. Olbrachtův mýtus měl zásadní úkol zpřítomnit události minulé a aktualizovat je v současnosti, přináší s sebou aktuálnost a poselství a naději pro budoucnost. „A ta energie, slučující dohromady minulost, přítomnost i budoucnost - to jest minulost, kdy se přihodily ličené události a kam sahá paměť kolektivní, jež k nim přidává svou zkušenost, to jest přítomnost vyprávění a budoucnost, na kterou příběh myslí - ta energie patří právě času, jakým disponuje mýtus“ (Bernštejnová, 1985, 173-174). Díky mýtickému přerodu Nikoly Šuhaje dochází k Nikolovu „zvěčnění“, mýtus zde funguje jako spojovací most mezi minulostí a budoucností, čtenář dostane Nikolu zpřítomněného a odnáší si ho do svého budoucího působení.

Mýtus slouží Ivanu Olbrachtovi jako stylizační prvek - v monolitickém souzvuku jednotlivých scén dochází k jejich vzájemnému, protichůdnému tažení - milostné a přírodní scény stojí příkře proti ironizujícím komentářům a momentům vrcholného dramatického vypětí.

Mýtus je pro Olbrachta zdrojem poetické stylizace. Ale také prostředkem k proniknutí do mentality obyvatel Podkarpatské Rusi, je pro něj součástí psychosociální charakteristiky tamějších lidí.

O ekonomických, hospodářských a sociálních poměrech se dovidáme již z reportáží „Země bez jména“, právě tam začal Olbracht fakticky studovat tamější lid: „Náradím jest motyka. Nebot' pluh zde ještě nebyl vynalezen... Jak žili staří Slované

---

⁶¹ Šalda F. X.: Šaldův zápisník. Roč. 5. 1932/1933. 12. 3. 1933, str. 247.

Kosmova věku?? Netřeba pro poučení choditi do listinných pramenů. Takhle žili. Tady se nic neprodává a nekupuje ... Jistě, byl to středověký život, primitivní hospodářství s pastevectvím a klúčením lesů, s jednoduchou výrobou látek, obuvi a náradí doma, život bez gramoty, bez škol, bez zpráv o světě." (Olbracht, 1932, 7-13). Stejně tak: „Lidé těchto hor v létě trochu pasou a trochu se plahočí na políčkách a maličko podělkuji ve státních lesích. V zimě zaléhají do svých jezevčích nor. Do světnic s podlahou z udusané země, kde jest jen pec, postel, lavice a stůl. Velká chlebová pec bez kuchyňských kamen, s jediným otvorem, kudy se vkládají buková polena a na ně, řeřavá, se kleštěmi stavějí hrnce, aby se uvařilo jídlo. A postelí je několik prken na vysokých nohách, vroubených pelestí na píd' vysokou a vyloženou senem: spíše velké dobytčí jesle než lože." (Olbracht, 1945, 12)

I přes velkou zaostalost kraje zůstává pro Olbrachta Podkarpatská Rus stále trvajícím symbolem - strádající lidé, jejichž myšlenky posouvá Olbracht z minulosti přes krutou současnost do budoucnosti, doufají v lepší zítřky - spravedlnost a svobodu, proto si mytizují ve svých myslích Nikolu Šuhaje, který jim přináší alespoň jiskru naděje: „Milovali dále Šuhaje. Pro zázrak jeho moci, pro jeho odvalu, pro jeho lásku, pro jeho smutnou sopilku. Protože vzal na sebe to, k čemu oni nikdy neměli odvahy: že šířil mezi pány hrůzu, miloval ponížené, bohatým bral a chudým dával, že se mstil za všechnu bídu a křivdy. Jméno Šuhaj mělo něco z šera, vůně a zvuků nedělních kostelů, kde bydlí ten, jehož nutno milovat a jehož se třeba bát." (Olbracht, 1947, 169) Nikolovou smrtí však nastala nová situace. Nikola neupadl v zapomnění, jeho duch v kraji zůstával dále, byl milován stále více. Lidé si jej, i mimo Kolčavu, vzali za ideál hrdinství a boje za spravedlnost, za postavu, která je může vyvést ze sociálního strádání, když už ne ve skutečnosti, tak alespoň jako bájný hrdina, o němž kolovaly mnohé příběhy a

zpívaly se různé písně, jak je zachytil Olbracht v kapitole Loupežníci v „Horách a staletích“, v písních vystupuje často žežulice, a jak sám autor dodal, tak žežulice byla symbolem starých Slovanů pro duše zemřelých, tím se uzavírá kruh, když se v textech písní vracíme zpět k pohanským Slovanům - podle obyvatel do spravedlivé doby.

*„Zakukala žežulice
Zelenému háji.
Co že tě už nevidati
Nikolo Šuhaji?*

*Zakukala žežulice
Na souš usedla si.
Oj, zabili Šuhajíka!
Smutné přijdou časy.*

*Eržika se stala vdovou,
osiřelo robě,
chladná země prisouzena,
Nikolo, je tobě.“*

(Olbracht, 1945, 126)

Mýtus však nevyužil Olbracht jen v karpatských reportážích a Nikolovi. Mýtické bezčasí můžeme pozorovat také v triptychu povídek „Golet v údolí“. Zde na nás dýchne rituální bezčasí - stále se opakující svátky tak, jak žili minulé generace po staletí - přísné dodržování náboženských tradic či až mýtické zobrazení polanského prostředí.

Svobodné myšlení podkarpatského lidu nevsadil Ivan Olbracht jen do postavy Nikolovy, ale také do jeho milé, Eržiky. Její postavu ovládají potlačované pudy na jedné straně a rafinovanost, příp. vypočítavost na straně druhé. Podobně i Jura, bratr Nikolův, označován jako rvavé a dravé

vlče je příslušníkem národa toužícího po svobodě a hledání svého zastánce.

Na těchto motivech můžeme velmi názorně demonstrovat individuální konflikt postavy promítnutý jako symbol společenské vzpoury, která je zkoncentrována do příběhu Šuhaje a zastupuje všechnen podkarpatský lid, který bojuje za svá práva. Těmi právy však nejsou primárně státní nezávislost, lepší hospodářství či ekonomika, ale především ničím neomezená vlastní svoboda a nenarušování osobní sféry všeho podkarpatského lidu.

Prvky výše zmíněné vzpoury můžeme nalézt i v souboru „Golet v údolí“. V Goletu se jedná především o velice významnou společenskou skupinu obyvatel - Židé. Ani Ivan Olbracht nemohl ve všech svých podkarpatských dílech opomenout tuto významnou skupinu obyvatel: „V Podkarpatsku ... žije asi 90 tis. Židů, každý osmý člověk jest Žid.“ (Olbracht, 1932, 49) Se studiem Židů začal již ve svých reportážích, v nichž se snažil objektivně zhodnotit a analyzovat židovský element (náboženství, tradice, hospodaření, práce). Významné postavení mají Židé i v románu „Nikola Šuhaj loupežník“. Olbracht zde zobrazil jejich velký lidský přínos pro podkarpatské obyvatele (otázkou je, zda tento postoj byl lidský či jen za účelem obohacení) pomoci jejich hospodářské pomoci ostatním obyvatelům - půjčování peněz - i přesto, že i Židé byli ve stejné finanční situaci jako ostatní obyvatelé: „Žid byl jediným hospodářským organizátorem. Jediným finančníkem. Ve všeobecné nepoučenosti člověkem informovaným aspoň hospodářsky.“ (tamtéž, 62) „Je po židovském blahobytu v Podkarpatsku. Zbyl jen blahobyt rabínský.“ (tamtéž, 70) - přesně těmito slovy charakterizoval Olbracht židovské náboženství jako na jedné straně velkou hladovou organizaci, do níž obyčejní Židé neustále musejí přispívat, a padají tak do finančních obtíží a na straně druhé organizace, která se podílí na bohatnutí židovských

rabínů, kteří se pomocí bohatství stávají i zajímavými spojenci pro české úřady.

Vzbouření se jedince proti zaběhlému společenskému řádu a očekávanému chování se nejvíce projevilo v povídce O smutných očích Hany Karadžičové, v povídce bližící se románu.

Ve vyprávění je jasně vidět, jak dochází k postupnému rozmělnování židovských tradic u mladé generace, proti níž stojí ortodoxní stará generace, která se nehodlá s novými tendencemi v myšlení smířit a raději obětuje svou dceru, než aby si jen dokázala uvědomit alespoň určitou diferenciaci v možném myšlení, natož aby byla schopna pochopit nové smýšlení.

Touto velmi působivou povídkou zobrazil Olbracht typickou věc pro některá náboženství, zde bychom mohli aktualizovat i současné problémy mezi jednotlivými náboženskými etniky, tím jest náboženská zaslepenost a prosazování víry i přes padlé. Z hlediska Olbrachtovy doby bychom mohli vysledovat zajímavý časový paradox, v době, v níž Olbracht psal „Golet v údolí“ dochází v Evropě k postupnému nástupu fašismu (fašisté jsou v roce 1937 u moci v Itálii, v Německu, probíhá španělská občanská válka) a autor tu zprostředkovává nehumánnost náboženství, které je schopno vypudit vlastního potomka jen kvůli hledání svého místa ve společnosti a prozatímnímu rozchodu se svým náboženstvím.

6.6 Mezi beletrii a literaturou faktu (Julius Komárek)

„Lovy v Karpatech“ jsou mezi sledovanými knihami ojedinělou výjimkou - především svým odborným zoologicko-botanickým zaměřením. Komárek však nepřijížděl na Podkarpatskou Rus jen za přírodou, někde bydlel, procházel městy, lesy a pohořími.

V jeho díle můžeme sledovat výrazné odborné zaměření na přírodu, ale vzhledem k jeho vysokoškolskému oboru nemůžeme očekávat větší literární originalitu nesenou neobvyklými vyjádřeními, jeho jazyk je přesný, střízlivý a stručný, i když občas použije automatizovaný výraz, případně neobvyklé pojmenování, které však v kontextu působí někdy poněkud uměle.

Jako ostatní autory zaujaly Komárka rozlehlé horské podkarpatské louky = poloniny: *„Apecká polonina ... zaujímá velmi rozlehlou prostoru. Její travnaté pastviny se rozbíhají na všechny strany do vzdálenosti mnoha hodin a jako zelené hluboké jazyky sestupují holé hřbety mezi tmavé lesy do strmých zvorů mezi táhlá, lesem zarostlá úbočí. Její hřeben je skalnatý a místy spadají srázy do hlubokých jam. Za krásného dne je vyhlídka ze všech těchto míst... (Komárek, 1944, 23); „Dodiaskou byl nazýván i rozsáhlý prales pod touto poloninou, plný strží s bouřícími potoky, divokých houštin, prakticky téměř nepřístupný.“ (tamtéž, 185)*

Významným podkarpatským fenoménem byly a jsou lesy: *„Podnikali jsme výlety do divokých lesíků, ne příliš vzdálených, mezi nimiž se do lesní půdy zakusovala osamělá polní hospodářství.“ (tamtéž, 11) „Byly tam nepřehledné bukové pralesy, jen tu a tam byly zbytky rubanisk a teprve v posledních deceniích se tam počalo s těžbou.“ (tamtéž, 239)*

V pohledu na Podkarpatskou Rus i Julius Komárek naznačil stejně jako Ivan Olbracht či Stanislav K. Neumann velmi složité sociální poměry tamějšího lidu, skutečnost, že lidé

žijí na pomezí středověku i ve 20. letech 20. století: „... kde byly často brambory nebo kukuřice sázeny ještě mezi pozůstalé pařezy vyrubaného porostu, jako by tu žili první kolonisté. Ve skutečnosti tu člověk sváděl krutý boj s přírodou, jaký vedli naši předkové před tisíci lety, kdy se zakládaly vesnice kácením lesů a kdy úroda musela být chráněna před dravou zvěří.“ (tamtéž, 11)

Běžnou kulisou Podkarpatské Rusi byl oboroh, právě místo, kde se schovával nějaký čas Nikola Šuhaj, Komárek se v něm také schovával a poskytl nám jeho technický popis: „je to vlastně stříška, která se posunuje na čtyřech vysokých tyčích, a pod ní, mezi tyče, udusává seno.“ (tamtéž, 13)

Ani počasí si Komárek nedokázal nevšimnout, bouřky a lijáky jsou pro Podkarpatskou Rus typické, prudké lijáky, které sužují celou zemi, utápějí zemi v bahně.

Zachytil i náboženskou nevyhraněnost. Do tehdejší doby stále přetrvávaly staré pohanské, až čarodějnické zvyky: „Báby chodily o půlnocích za nového měsíce trhat zázračná koření proti učarování krav.“ (tamtéž, 112)

Sociokulturního prostoru si jinak Komárek více nevšiml, pohyboval se především v přírodě, kde mu průvodci byli buď jeho známí, případně najatí místní obyvatelé. Městy příliš neprocházel, jako lovec samotář a zoolog se více zajímal o místa přírodní.

Epický ráz knihy tvoří mnohé příhody, které Komárek v podkarpatské divočině prožil. Podle toho je také kniha rozdělena na dvanáct oddílů. Každý oddíl představuje jednu tematickou oblast - bližší seznámení s podkarpatskou přírodou ukazuje část „Na Apecké polonině“, život medvědů a Komárkovy příhody v době čekání na medvědy a následné setkání s nimi přibližuje část „Za muzejním medvědem“. V každé kapitole zmíní Komárek alespoň jeden příběh, který s určitým zvířetem při svých podkarpatských toulkách zažil, např. setkání s medvědem a jeho výpad proti malému kolouškovi: „Seděli jsme

úplně bez dechu, hluboce rozhořčení, majíce ve svých citlivých lidských srdcích soucit se vším drobným a bezmocným. Náhlá pralesová tragédie uprostřed božího míru překrásného večera musila vzbudit pocit bezpráví a surové vraždy na roztomilém srnčátku..." (tamtéž, 208). Zde můžeme doložit i přes strohou odbornost Komárkova literárního stylu, že dokázal zaujmout i citlivějšího čtenáře a pokoušel se o zlidštění svého stylu. Obzvláště když vezmeme v potaz, že kniha vyšla poprvé v roce 1942, ve válečném roce, kdy pro čtenáře byla jeho vyprávění také připomínkou šťastnějšího období společného státu, kdy lidé s povděkem četli literaturu připomínající vyhasínající slávu období první republiky.

7.1 Závěr

Zájem o Podkarpatsko vyšel až z připojení k Československu ze smluv o poválečném uspořádání Evropy, tehdejší obyvatelé příliš mnoho o této části země nevěděli. Připojením k Československu se zraky společnosti upoutávaly k novému tématu, rozpad Rakouska-Uherska byl již tématem starým, nabytá československá svoboda byla faktem překvapujícím, avšak očekávaným. Ale spojení se zcela neznámou zemi bylo nečekané. Hospodářský rozmach 20. let 20. století napomáhal volnočasovým aktivitám Čechoslováků - jak jinak si vysvětlit strmý nárůst podkarpatské turistiky, stavby turistických nocleháren či rozhleden než tak, že Čechoslováci měli zájem o nový kout republiky, který mohl nabídnout nové zážitky, novou látku jak k pozorování, tak k historickému či geografickému bádání, tak i látku literární, pomocí níž by se každý člověk mohl ocitnout na Podkarpatské Rusi.

Podkarpatská Rus nebyla v meziválečné době pouhým módním výstřelkem, ale opravdovým fenoménem v české literatuře.

Jak jinak bychom mohli hodnotit snahu Karla Čapka, Ivana Olbrachta, Vladislava Vančury a mnohých dalších světově uznávaných spisovatelů, kteří zachovali krásu Podkarpatské Rusi ve svých dilech.

Někteří z autorů se na Podkarpatskou Rus sami vydali, aby zachytili hodnověrně tamější atmosféru, sami zažili a pocítili podkarpatoruského ducha a stavěli svá díla na reálných faktech, o nichž se osobně přesvědčovali.

Tematika Podkarpatské Rusi prolнула mnoho literárních žánrů - připomeňme reportáž, román, románovou baladu, povídky, pohádky, literaturu faktu. Vyjdeme-li z žánrové skladby, zaznamenáme, že prakticky každý čtenář, jemuž nová

literární látka nebyla tematicky odtažitá, se mohl setkat s Podkarpatskou Rusí a prožít její příběh.

Široké tematické spektrum všech prostudovaných knih sleduje snahu o co nejkomplexnější obraz tohoto koutu republiky - většina autorů sledovala nejen přírodu, ale i lidský prostor - města, zvyky, náboženství, sociální skladbu obyvatelstva, jejich problémy a řešení (viz Čapek, Olbracht či Vančura).

Typickým tématem meziválečné doby spojeným s tematikou Podkarpatské Rusi byl problém názvu Podkarpatské Rusi, československá ústava sice zakotvila pojmenování „Podkarpatská Rus“, ale obyvatelstvo jak tamější, tak české si na toto pojmenování nenavyklo. Proto, jak píše Ivan Olbracht v knize „Země bez jména“: *„Ta země jest ještě bez jména. Či, lépe řečeno, má jich příliš moc, aby je mohla míti.“* (Olbracht, 1932, 73)

Tajemný rozpor mezi realitou a fikcí; na jedné straně geografickou blízkostí, na druhé straně časovou vzdáleností a mýtické bezčasí to byly faktory nesoucí fenomén Podkarpatské Rusi: *„Jak žili staří Slované Kosmova věku?? Netřeba pro poučení choditi do listinných pramenů. Takhle žili.“* (tamtéž, 13).

8.1 Resumé

Do české literatury vstoupila Podkarpatská Rus v meziválečné době po svém připojení k Československu v roce 1919. Dané tematice se věnovala řada autorů (Čapek, Olbracht, Vančura a další).

Někteří z nich podnikli cestu na Podkarpatskou Rus, aby dokázali českému čtenáři lépe přiblížit tamější život.

Podkarpatská tematika prolнула širokým spektrem literárních žánrů (povídka, román, balada, pohádka atd.)

Meziváleční autoři zpracovali rozličné náměty z Podkarpatské Rusi - život, města, zvyky, sociální situaci a především přírodní prostor, dotvářející nejen kulisu lidskému prostoru, ale také samostatnou dějovou linii (viz Olbracht).

Výrazným, spojujícím rysem knih je snaha představit dosud neznámou Podkarpatskou Rus československému čtenáři.

Podkarpatské prostředí bylo československému čtenáři velmi vzdálené, avšak mýtické bezčasí pozitivně ovlivnilo čtenářskou percepci. Vztah reality a mýtu (synchronní vznik mýtu na reálných základech) dovedl k dokonalosti Ivan Olbracht.

Autoři se však nevěnovali jen přírodnímu prostoru, ale také prostoru lidskému, tíživé sociální situaci vedoucí v některých případech až k emigraci či důsledky emigrace.

Nejcharakterističtější rysy meziválečné literatury o Podkarpatské Rusi a situaci na Podkarpatské Rusi jsou ústy Ivana Olbrachta *„Ta země jest ještě bez jména. Či, lépe řečeno, má jich příliš moc, aby je mohla míti.“* (Olbracht, 1932, 73), *„Náradím jest motyka. Neboť pluh zde ještě nebyl vynalezen ... Jak žili staří Slované Kosmova věku?? Netřeba pro poučení choditi do listinných pramenů. Takhle žili.“* (Olbracht, 1932, 13).

8.2 Summary

The Subcarpathian Ruthenia entered the Czech literature in the period of the time between the wars after its annexation to Czechoslovakia in 1919. A lot of authors were attracted by this topic (Čapek, Olbracht, Vančura and others).

Some of them realized a trip to the Subcarpathian Ruthenia to be able to bring the Czech readers near the life in this region.

The Subcarpathian subject matter penetrated a wide spectra of the literary genres (a story, novel, ballad, fairy tale, etc.)

The interwar authors novelized various motives from the Subcarpathian Ruthenia - its life, towns, habits, social situation and above all the space of its nature creating not only a background to the human space but also an individual storyline itself (see I. Olbracht).

An outstanding connecting feature of the books is a tendency to introduce the Subcarpathian Ruthenia to the Czechoslovak readers.

The Subcarpathian world was strange to the Czech readers but the mythical "withouttime" atmosphere effected the reader's perception in a positive way. The relationship between the reality and myth (a synchronical birth of a myth on the base of the reality) was brought to the perfection by Ivan Olbracht.

The authors didn't pay attention to the space of the nature only, but to the human space, to an oppressive social situation -leading (in some cases) even to the emigration- or to consequences of the emigration, too.

The most characteristic features of the interwar literature about the Subcarpathian Ruthenia and the situation there are - per os of Ivan Olbracht: „ The country that has

still been without any name. Or better said, it has too many of them to have them." (Olbracht, 1932, 73), „ The tool is a hoe because the plough hasn't been invented here yet. How did the Old Slavs at the time of Kosmas live?? There is no need to search some advice in the documentary origins. They lived in this way." (Olbracht, 1932, 13).

9.1 Seznam použité literatury

a) primární

- Čapek K.: *Hordubal*. Nakladatelství Lidové noviny. Praha 1998.
- Durych J.: *Kouzelná lampa*. Vetus Via. Brno 1996.
- Knap J.: *Puszta*. Novina. Praha 1937.
- Komárek J.: *Lovy v Karpatech*. ČIN. Praha 1944.
- Neumann S.K.: *Československá cesta*. Svoboda. Praha 1952.
- Neumann S.K.: *Enciány s Popa Ivana*. Fr. Borový. Praha 1933.
- Neumann S.K.: *Kniha lesů, vod a strání*. Československý spisovatel. Praha 1968.
- Olbracht I.: *Golet v údolí*. Československý spisovatel. Praha 1983.
- Olbracht I.: *Hory a staletí*. Melantrich. Praha 1945.
- Olbracht I.: *Nikola Šuhaj loupežník*. Svoboda. Praha 1947.
- Olbracht I.: *Země bez jména*. Otto Girgal. Praha 1932.
- Skácelik F.: *Oprášené listy*. Knihkupectví U Zlatého klasu. Praha 1938.
- Vančura V.: *Poslední soud*. Československý spisovatel. Praha 1958.

b) sekundární

1) knižní

- Beneš E.: *Ústava republiky československé*. Všehrd. Praha 1920.
- Bernštejnová I.A.: *Český román 20. století a cesty realismu v evropských literaturách*. Lid. nakladatelství. Praha 1985.
- Blahynka M.: *Vladislav Vančura*. Horizont. Praha 1981.
- Buriánek Fr.: *Karel Čapek*. Československý spisovatel. Praha 1988.
- Buriánek Fr.: *Z moderní české literatury*. Československý spisovatel. Praha 1980.

- Holub O.: Věc: *Loupežník Nikola Šuhaj*. Československý spisovatel. Praha 1983.
- Hořec J.: in Durych J.: *Duše Podkarpatské Rusi*. Společnost přátel Podkarpatské Rusi. Praha 1993.
- kol. autorů: *Poetika české meziválečné literatury*. Československý spisovatel. Praha 1987.
- Motl S.: *Tváře osudu: stopami slavných i zapomenutých*. AZ servis. Praha 1992.
- Peterka J.: *Teorie literatury pro učitele*. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta. Praha 2001.
- Píša A. M.: *Ivan Olbracht*. Československý spisovatel. Praha 1982.
- Pohorský M.: *Portréty a problémy. Literárněhistorické interpretace*. Mladá fronta. Praha 1974.
- Švorc P.: *Zakletá zem: Podkarpatská Rus 1918-1946*. Nakladatelství Lidové noviny. Praha 2007.
- Ulrych P.: *Koločava: na motivy románu Ivana Olbrachta Nikola Šuhaj loupežník*. Městské divadlo Brno. Brno 2001.

2) časopisecká

- Česká literatura*. Ročník 38. Ústav pro českou literaturu AV ČR. Praha 1990.
- České slovo*. Ročník 24. Melantrich. Praha 1932.
- Četnické listy*. Ročník 7. Josef Novák. Praha 1932.
- Četnický obzor*. Ročník 14. Jan Mazáč. Praha 1933.
- Čin*. Ročník 4. Čin. Praha 1933.
- Čin*. Ročník 5. Čin. Praha 1934.
- Expres*. Ročník 6. Praha 1933.
- Lidové noviny*. Ročník 41. Lidové noviny. Brno 1933.
- Lumír*. Ročník 59. S. B. Heller. Praha 1933.
- Lumír*. Ročník 64. S. B. Heller. Praha 1938.
- Národní osvobození*. Ročník 10. Pokrok. Praha 1933.
- Naše doba*. Ročník 40. Jan Laichter. Praha 1933.

Podkarpatské hlasy. Ročník 9. F. Svojše. Užhorod 1933.

Právo lidu. Ročník 40. Ladislav Pavel. Kukleny u Králova
Dvora 1931.

Právo lidu. Ročník 46. Ladislav Pavel. Kukleny u Králova
Dvora 1937.

Šaldův zápisník. Ročník 5. Otto Girgal. Praha 1933.

Venkov. Ročník 28. Tiskařské a vydavatelské družstvo
rolnické. Praha 1933.

Zvon. Ročník 33. Československá grafická unie a.s. Praha
1933.